

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВО-ВИРОБНИЧИЙ ЦЕНТР

Кафедра публічного адміністрування у сфері цивільного захисту

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за другим (магістерським) рівнем вищої освіти

на тему: «Державна політика розвитку паливно-енергетичного
комплексу в Україні»

Виконав: здобувач вищої освіти
2 курсу за другим (магістерським)
рівнем вищої освіти групи
ЗМПУА-22
спеціальність (освітньо-професійна
програма) 281 «Публічне управління
та адміністрування» (публічне
управління та адміністрування)

Данііл ДЕШЕВИХ
(ім'я та прізвище)

Керівник:

Сергій МАЙСТРО
(ім'я та прізвище)

Рецензент:

Олексій КРЮКОВ
(ім'я та прізвище)

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Факультет (підрозділ) навчально-науково-виробничий центр
Кафедра публічного адміністрування у сфері цивільного захисту
Галузь знань 28 «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»
Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»
Рівень вищої освіти другий (магістерський)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри публічного
адміністрування у сфері цивільного
захисту

_____ Сергій МАЙСТРО

" ____ " _____ 2024 р.

З А В Д А Н Н Я
ДО КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

ДЕШЕВИХ Данііла Владиславовича

1. Тема роботи: «Державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні»

керівник роботи Майстро Сергій Вікторович, д.держ.упр., професор
затверджені наказом НУЦЗУ від «05» березня 2024 р. № 40/88.

2. Строк подання здобувачем вищої освіти роботи: 06 травня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, програмні документи державних органів України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії і статті українських і зарубіжних авторів, особисті дослідження автора.

4. Зміст кваліфікаційної роботи: узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності та змісту державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу; виявлено особливості державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу в зарубіжних країнах; охарактеризовано результативність механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України; визначено проблеми та суперечності державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України; обґрунтовано концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України; визначено напрями удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):

рис. 1.1. Концептуальна сутність паливно-енергетичного комплексу; рис. 1.2. Концептуальна модель функціонування паливно-енергетичного комплексу; рис. 2.1. Рівень розрахунків за електроенергію споживачів з постачальниками універсальної послуги, %; рис. 2.2. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Якому напрямку роботи, на вашу думку, потрібно приділити найбільше уваги»; рис. 2.3. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Які, на вашу думку, шляхи запобігання корупції в енергетичній галузі?».

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1.	Майстро С.В. завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту		
2.	Майстро С.В. завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту		
3.	Майстро С.В. завідувач кафедри публічного адміністрування у сфері цивільного захисту		

7. Дата видачі завдання «11» березня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапу	Строк виконання етапу	Примітка
1.	Підбір джерел інформації, обґрунтування вибору дослідницьких методик	09.03.2024 р.	
2.	Оформлення бланку завдання	11.03.2024 р.	
3.	Підготовка розгорнутого плану кваліфікаційної роботи	14.03.2024 р.	
4.	Опрацювання теоретичного матеріалу за темою, підготовка 1 розділу роботи	25.03.2024 р.	
5.	Обробка емпіричних і статистичних даних, підготовка 2 розділу роботи	05.04.2024 р.	
6.	Узагальнення рекомендацій щодо вирішення досліджуваної проблеми, підготовка 3 розділу роботи	15.04.2024 р.	
7.	Відправлення кваліфікаційної роботи на рецензування	29.04.2024 р.	
8.	Представлення завершеної кваліфікаційної роботи на допуск до захисту	06.05.2024 р.	
9.	Захист кваліфікаційної роботи	14.05.2024 р.	

Здобувач вищої освіти _____

(підпис)

Данііл ДЕШЕВИХ

Керівник роботи _____

(підпис)

Сергій МАЙСТРО

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи

Дешевих Данііла Владиславовича

тема: «Державна політика розвитку паливно-енергетичного
комплексу в Україні».

Спеціальність (освітньо-професійна програма): 281 «Публічне управління та адміністрування» (публічне управління та адміністрування)

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, державна політика, паливно-енергетичний комплекс, державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу.

Об'єкт дослідження: державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу.

Предмет дослідження: механізми державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Мета роботи: обґрунтування теоретичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо напрямів удосконалення державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі до кваліфікаційної роботи обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, описано основні наукові результати їх практичну цінність.

Відповідно до проблематики дослідження, виконано такі завдання:

- узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності та змісту державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу;
- виявлено особливості державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу в зарубіжних країнах;
- охарактеризовано результативність механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України;
- визначено проблеми та суперечності державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України;
- обґрунтовано концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України;
- визначено напрями удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Рік захисту кваліфікаційної роботи – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ.....	11
1.1. Паливно-енергетичний комплекс як об'єкт державної політики.....	11
1.2. Сутність і зміст механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу.....	22
1.3. Зарубіжний досвід державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу.....	32
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	41
2.1. Тенденції розвитку паливно-енергетичного комплексу України.	41
2.2. Результативність механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.....	50
2.3. Проблеми та суперечності державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.....	59
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....	69
3.1. Концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.	69
3.2. Напрями удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.....	79
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах російської військової агресії перед Україною постають нові соціально-економічні, гуманітарні та технологічні виклики, які водночас відкривають нові можливості для пошуку та впровадження відповідних державно управлінських рішень у різних сферах суспільного життя, і особливо в паливно-енергетичному комплексі.

«Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 року, а саме в галузях видобутку, переробки викопних видів палива, виробництва, трансформації, постачання і споживання енергії, що зумовлює потребу у формуванні нової енергетичної політики держави. Головною метою стратегії є задоволення потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний та безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування життєдіяльності суспільства.

Окрім того, серед Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, метою яких є забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, передбачається, в тому числі, забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками задля забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку країни.

Тому об'єктивною передумовою подальшого розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні є формування ефективної державної політики та забезпечення результативності відповідних механізмів її

реалізації. Існуючі в Україні механізми державної політики здебільшого стримують вирішення існуючих проблем паливно-енергетичного комплексу, тому необхідне подальше їх удосконалення механізмів, розробка відповідних інструментів державного впливу, орієнтованих на створення сприятливих умов для подальшого розвитку ПЕК, що й обумовлює актуальність дослідження, його структурну побудову, наукове і практичне значення.

Теоретико-методологічні та практичні аспекти державного управління досліджували такі вчені, як О. Амосов, В. Бакуменко, М. Білинська, К. Ващенко, О. Дацій, А. Дегтяр, С. Домбровська, І. Драган, Ю. Древаль, В. Воротін, О. Крюков, М. Латинін, І. Лопушинський, І. Парубчак, П. Покатаєв, О. Радченко, А. Ромін, В. Сиченко, Е. Щепанський та інші.

Розгляду особливостей та проблемних аспектів державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України, а також теоретичних та практичних питань забезпечення національної енергетичної безпеки присвятили свої публікації такі вчені, як В. Бар'яхтар, З. Буцьо, Г. Варламов, І. Воїнов, О. Гальцова, В. Горник, В. Євдокімов, О. Іляш, О. Кільницький, Л. Кобилянська, С. Майстро, Г. Рябцев, А. Семанишина, Б. Слупський, О. Цапко-Піддубна, А. Чемерис, А. Шидловський та інші.

Однак чимало теоретичних та практичних питань стосовно розв'язання існуючих проблем та визначення напрямів удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України залишаються недостатньо дослідженими.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень і розробка практично-прикладних рекомендацій щодо напрямів удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Для досягнення мети дослідження визначені такі *завдання*:

- узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності та змісту державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу;
- виявити особливості державної політики розвитку паливно-

енергетичного комплексу в зарубіжних країнах;

– охарактеризувати результативність механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України;

– визначити проблеми та суперечності державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України;

– обґрунтувати концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України;

– визначити напрями удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Об'єктом дослідження є державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу.

Предметом дослідження є механізми державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Методи дослідження. Теоретичну основу дослідження складають фундаментальні положення теорії публічного управління та адміністрування, яка визначає закономірності соціально-економічного розвитку держави, формування та функціонування механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу.

Дослідження ґрунтується на використанні *системного підходу*, який полягає в комплексному дослідженні механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

Окрім того, у роботі застосовувались методи, які використовуються як на емпіричному, так і теоретичному рівнях, а саме: *логіко-семантичний* – для поглиблення понятійного апарату та визначенні сутності та змісту механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу; *порівняльного аналізу* – для дослідження методологічних підходів, концепцій, розробок і пропозицій провідних українських і зарубіжних вчених та виявлення закономірностей, відмінностей, особливостей та спільних характеристик механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу в країнах світу; *системно-аналітичний* – для

аналізу законодавчих актів та інших нормативних документів щодо особливостей функціонування механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України; *історичний* – для дослідження генезису та розвитку методології державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України у хронологічній послідовності; *статистичні* – для виявлення темпів змін окремих показників, ступеня їх впливу на динаміку розвитку паливно-енергетичного комплексу України; *аналізу та синтезу* – для оцінки динаміки та результативності механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України; *спостереження та теоретичного узагальнення* – для розкриття причин, які дестабілізують розвиток паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах; *абстрактно-логічний* – для узагальнення теоретичних положень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування висновків та пропозицій.

Інформаційними джерелами дослідження стали закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові документи Міністерства енергетики України, програмні документи державних органів України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, монографії та статті українських і зарубіжних авторів, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних положень і розробці практично-прикладних рекомендацій щодо напрямів удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

У межах дослідження одержано результати, що відрізняються науковою новизною і розкривають логіку та зміст кваліфікаційної роботи, а саме:

удосконалено:

– теоретико-методичні підходи щодо визначення напрямів удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-

енергетичного комплексу України через: запровадження публічно-приватного партнерства; сприяння адаптації енергетичних компаній до енергетичного переходу та впровадження ними «зелених» і енергоефективних технологій на всіх ділянках виробничо-логістичного процесу; створення мінімальних запасів нафти і нафтопродуктів; оптимізацію будівництва потужностей відновлюваної енергетики з метою адаптації до існуючих можливостей енергосистеми, врахування інтересів інших галузей ПЕК та забезпечення економічно обґрунтованих тарифів;

дістало подальший розвиток:

– категоріально-понятійний апарат науки публічне управління та адміністрування шляхом уточнення змісту понять «державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу», що пов'язано з необхідністю адаптації їх змісту до існуючих викликів щодо розвитку паливно-енергетичного комплексу, що, на відміну від існуючих визначень передбачає тлумачення поняття «державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу» – як цілеспрямованого впливу держави (суб'єктів політики) на об'єкти політики через сукупність відповідних механізмів шляхом створення належних умов для видобутку, виробництва, постачання, транспортування, зберігання, передачі, споживання, охорони (захисту) всіх видів енергоресурсів, з метою забезпечення сталого, збалансованого та інноваційного розвитку галузей та сфер паливно-енергетичного комплексу та енергетичної системи в цілому, забезпечення національної енергетичної безпеки, соціально-економічного розвитку країни на екологічних засадах та підвищення рівня життя населення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні та доповненні існуючих знань, теоретико-методичних підходів щодо обґрунтування напрямів удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Паливно-енергетичний комплекс як об'єкт державної політики

Паливно-енергетичний комплекс (далі ПЕК) є стратегічно важливою національно-господарською структурою в економіці України та її регіонів, технологічна єдність якої обумовлена організаційними взаємозв'язками і економічною взаємозалежністю нерозривного ланцюга видобутку – переробки – передачі – споживання – використання енергоресурсів. Організаційно ПЕК підрозділяється на галузі, системи і підприємства:

- що видобувають: вуглевидобування, нафтовидобуток, газодобування, видобуток торфу, сланців, урану і інших ядерних матеріалів;
- переробляють: вуглепереробка, нафтопереробка, газопереробка, переробка торфу, сланців, електроенергетика, атомна енергетика, котельні та ін.
- передавальні і розподіляючі: перевезення вугілля, торфу, сланців, нафтопроводи і інші способи транспортування нафти і нафтопродуктів, газопроводи, електричні мережі, паро- і теплопроводи, трубопроводи місцевих енергоносіїв, газобалонне господарство;
- споживання і використання в усіх галузях національного господарства на технологічні, санітарно-технічні і комерційно – побутові потреби, що об'єднуються поняттям «Енергетика галузей національного господарства», розділяється на енергетику промисловості, транспорту, сільського господарства, комунальну і т.і. [13].

Усі галузі ПЕК, будучи елементами цілісної системи, дуже тісно пов'язані між собою, оскільки підприємства, що належать різним галузям постійно взаємодіють (рис. 1.1).

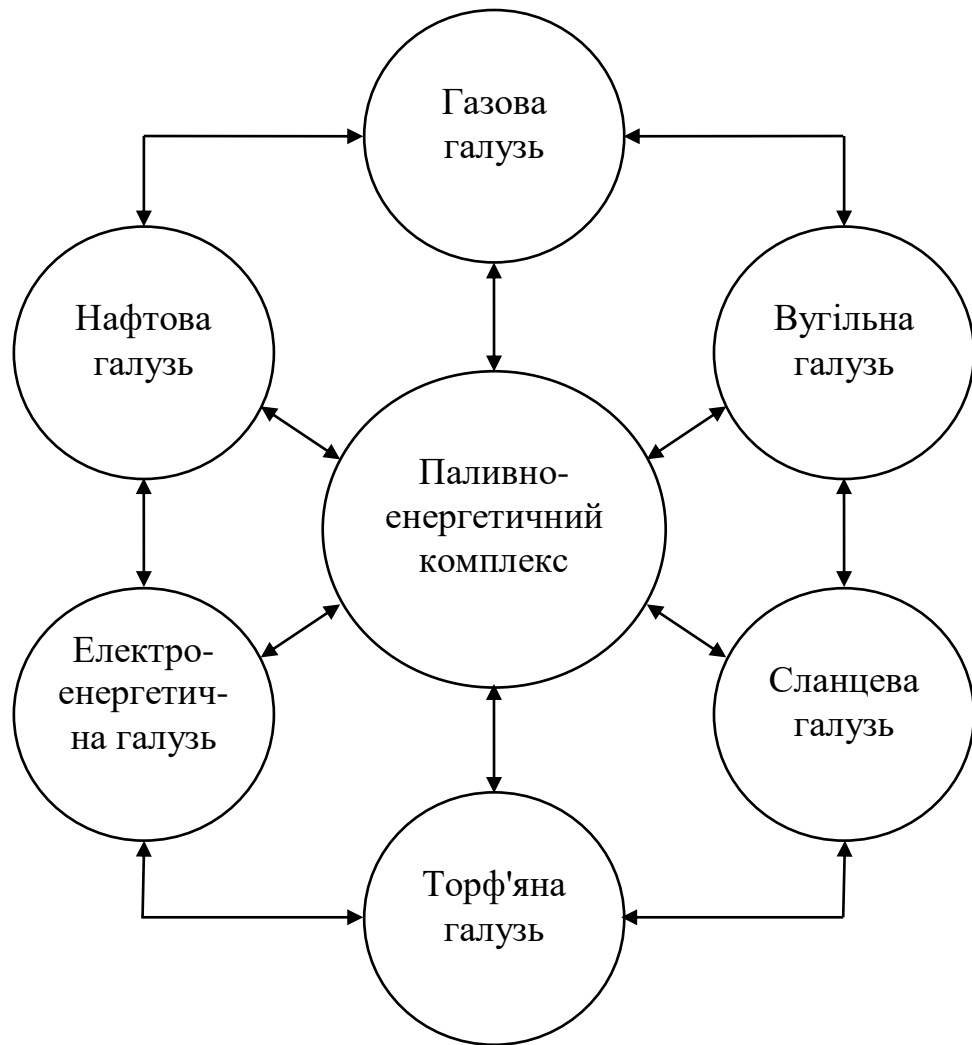

Рис. 1.1. Концептуальна сутність паливно-енергетичного комплексу.

Тобто організаційної єдності паливно-енергетичного комплексу немає, в сучасних умовах сталося ще більше організаційне відособлення окремих частин ПЕК з утворенням локальних господарських одиниць (акціонерних товариств) за участю державного капіталу і капіталу адміністративно-виробничих структур.

Проте, технологічна єдність виробництва і споживання паливно-енергетичних ресурсів призводить до необхідності дуже тісних інформаційних зв'язків між різними частинами ПЕК, особливо в електроенергетиці. Тут існує єдина система оперативного управління, що об'єднує усі електроенергетичні об'єкти незалежно від рівня управління

(станції, мережі, системи, Єдина енергосистема країни) і форми власності (державна, акціонерна, колективна, приватна).

В цілому, паливно-енергетичний комплекс характеризується високою взаємозамінністю своєї продукції, тісним зв'язком процесів виробництва і споживання, а також інерційністю. Оскільки енергія є універсальним ресурсом, а її споживання має свої особливості, будь-які перспективи розвитку інших галузей економіки, в першу чергу, пов'язані з енергоспоживанням. Це вимагає враховувати і особливості державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу, як складною системою з обов'язковим врахування інтересів всіх його галузей.

Провідними галузями паливно-енергетичного комплексу є нафтогазова, електроенергетика, вугільна тощо, що мають більш ніж столітню історію розвитку.

Так, важливим енергоресурсом є природний газ, на який покладаються великі надії, як на найбільш дешеве, умовно екологічне паливо в період підготовки до переходу на ширше використання альтернативних нетрадиційних видів енергії (вітри, сонця, приливний, внутрішнього тепла землі). Крім того, на території України є великі запаси цього виду палива.

Завдяки високим споживчим властивостям, низьким витратам видобутку та транспортування, широкій гаммі застосування у багатьох сферах людської діяльності, природний газ займає особливе місце в паливно-енергетичній і сировинній базі. Природний газ, як одне з найбільш затребуваних джерел паливно-енергетичних ресурсів в сучасному світі сприяє широкому використанню його у багатьох галузях господарства.

У господарській діяльності використовується природний газ, що добувається з газових родовищ, газ, що добувається попутно з нафтою, і штучний газ, який отримують при газифікації сланців з вугілля. Крім того, використовується газ, що отримується при виробничих процесах в деяких галузях металургійної і нафтопереробної промисловості. Природний газ у значній кількості використовується, як паливо в металургійній, скляній,

цементній, керамічній, легкій і харчовій промисловості, повністю або частково замінюючи такі види палива, як вугілля, кокс, мазут, або є сировиною в хімічній промисловості [30].

Значним споживачем газу в промисловості є чорна металургія; у харчовій промисловості газ застосовується для сушки харчових продуктів, овочів, фруктів, випічки хлібобулочних і кондитерських виробів; при використанні газу на електростанціях зменшуються експлуатаційні витрати, пов'язані зі зберіганням, приготуванням і втратами палива і експлуатацією системи золовидалення, збільшується міжремонтний пробіг котлів, знижуються витрати електроенергії на власні потреби, зменшується кількість експлуатаційного персоналу, знижуються капітальні витрати. Тобто, газова галузь забезпечує промисловість, теплову електроенергетику, комунальне побутове господарства тощо.

Слід зазначити, що газова галузь не є монопродуктовою галуззю, бо разом з постачаннями магістральними трубопроводами природного газу (метан з невеликими добавками вищих вуглеводнів) постачається нафта, конденсат, сірка, зріджені гази, машинобудівна і сільськогосподарська продукція і тощо. Це вимагає комплексного розгляду нафтогазового комплексу та відповідного посилення державної підтримки саме нафтогазового комплексу і поліпшення державного регулювання надровикористання у зазначеній галузі.

Окрім того, різні галузі і складові частини ПЕК економічно об'єднуються на українському і світовому енергетичному ринку (за прямими договорами, через товарно-сировинні біржі, з державними замовленнями і квотах на експорт і тому подібне) будучи господарський самостійними суб'єктами ринку.

В той же час технологічна єдність ПЕК робить суб'єктів енергетичного ринку взаємозалежними, а в такій цілісній галузі як електроенергетика і при теплопостачанні від ТЕЦ і котельних, коли споживачі в повному розумінні

слова прив'язані до теплових і електричних мереж, виникає природна монополія виробників.

Монополізм електроенергетики природним чином ускладнює розвиток ринкових стосунків між виробниками і споживачами енергії. Електроенергетика є виробничо – технологічним комплексом, що включає установки для генерування, перетворення, передачі і розподілу електричної і теплової енергії. Це електростанції і котельні різних типів, електричні і теплові мережі, а також підприємства і організації у складі галузі, що здійснюють проектування, будівельно-монтажні і пуско-налагоджувальні роботи, ремонтне обслуговування [17].

Електроенергія – найпрогресивніший і унікальніший енергоносіє, оскільки вона здатна трансформуватися практично у будь-який вид кінцевої енергії: механічний світловий, тепловий, хімічний і інші. Тоді як паливо, безпосередньо використовуване в споживчих установках, пара і гаряча вода – тільки в механічну енергію і тепло різного потенціалу. На національному рівні більш високий рівень споживання та виробництва електроенергії на душу населення відповідає і більш високому рівню соціально-економічного розвитку країни.

XX століття було не лише століттям стрімкого зростання споживання енергії у всьому світі, але і періодом постійного поліпшення її якості. У 1970-і роки нафтові кризи змусили багато країн переглянути свою енергетичну політику у бік ресурсозберігання.

Разом з цим, нині гостро встає питання про вибір пріоритетного напрямку розвитку паливно-енергетичного комплексу, яким в умовах вичерпання органічної (вуглеводневого) сировини і дорожчання традиційної електроенергетики є відновлювана енергетика.

Для подолання системної кризи в економіці потрібна заміна традиційних підходів в управлінні на нові методологічні рішення, основою яких повинен стати позитивний досвід вітчизняного і зарубіжного управління. Особливість подібних рішень в державному регулюванні полягає

в розгляді об'єктів регулювання, у тому числі і паливно-енергетичного комплексу, як цілісної економічної системи, елементи якої орієнтовані на реалізацію конкретної цільової установки і здатні забезпечити відтворення за рахунок власних ресурсів. При цьому важливо відстежувати динаміку таких основних системних властивостей, які характеризують, з одного боку, потенціал самого об'єкту регулювання (самоорганізація, саморегулювання, самозбереження), з іншої показують його відношення із зовнішнім середовищем (адаптивність, гнучкість, автономність, ієрархічність, безпека, надійність) [63].

Наприклад, паливно-енергетичний комплекс як система може відтворювати себе як у рамках наявної якісної визначеності, так і на рівні нової якості, перехід до якого означає розвиток системи державного регулювання, а основною системною ознакою на цьому рівні слід рахувати здатність поновлювати відтворювальний процес. Системотворними компонентами при цьому є фінансові, матеріальні, інформаційні і трудові ресурси. Причому фінансові ресурси виступають початковим моментом функціонування і розвитку виробництва, першопричиною обігу капіталу, і, разом з суб'єктивним чинником – людиною, складають основу відтворювальних процесів.

При неможливості економічної системи забезпечити фінансами свій розвиток, її слід розглядати складовою частиною іншої, розвиненішої системи, що має здатність самофінансування інтенсивного розширеного відтворення. Наприклад, дезинтеграція енергетичної галузі перетворила її на сукупність організаційно-правових форм управління, які не здатні проводити ефективну науково-технічну політику.

Так, дрібні енергосистеми, залишившись без великих генеруючих потужностей, не в змозі налагодити розширене відтворення через відсутність достатнього фінансового забезпечення. Отже, такі енергосистеми, складові майже 50% їх загальної кількості, приречені на технічну деградацію, що може викликати руйнування виробничого апарату галузі.

Таким чином, цілісність – ще один визначальний принцип системної ознаки ПЕК, усі підсистеми якого, що не мають в розпорядженні достатніх фінансових ресурсів для розширеного відтворення, є структурними компонентами системи більш високого порядку.

Виділення цілісної системи, як організаційної форми державного регулювання має істотне значення для розвитку ринкових стосунків, а формулювання її суті і змісту дозволяє визначати принципи, що ідентифікують такі системні властивості, як самостійність і цілісність. Як правило, не усі знову створені підприємства і організації можуть успішно функціонувати як самостійний господарюючий суб'єкт, а тільки ті з них, в яких сконцентровані фінансові, матеріальні і трудові ресурси, достатні для розширеного відтворення.

Світова практика господарської діяльності свідчить про те, що найбільш стійкі підприємства, у яких власні фінансові ресурси складають не менше 50% необхідних засобів, коли співвідношення власних і позикових фінансових коштів забезпечує фінансово-економічну незалежність підприємств, визначає високий рівень їх платоспроможності і ліквідності. В даному випадку зростання власного капіталу є передумовою науково-технічного розвитку, підвищення капіталоозброєння і продуктивності праці, здійснення великомасштабних НДОКР і укріплення конкурентної переваги [47].

Тенденція укрупнення компаній, що визначають технічну політику у відповідних галузях і господарстві в цілому, посилюється у зв'язку з інтеграцією виробничих процесів, що є важливим резервом підвищення ефективності. При цьому життєвий цикл економічної системи залежить від рівня зосередження виробничих потужностей елементів, що входять в неї, які при вигідності самостійного функціонування для них самих і для економічної системи, можуть відокремитися і набути статусу юридичної особи. Проте цей процес складений і суперечливий, бо в той час, коли цехи, ділянки і філії стають самостійними господарюючими суб'єктами, при цьому продовжують

руйнуватися цілі промислові комплекси. Проблема тут, як правило, полягає в тому, що більшість підприємств не мали і не мають фінансових і матеріальних ресурсів не лише для розширеного, але і для простого відтворення.

Наприклад, при реструктуризації енергетики з комплексів – енергосистем були виділені потужні електростанції. В результаті енергосистеми залишилися не лише без великих електрогенеруючих потужностей, але і без достатнього фінансового забезпечення. У галузі практично не здійснюється інвестиційна і інноваційна діяльність, збільшується кількість фізично застарілого і морально зношеного устаткування. При скороченні кількості потужних електроенергетичних комплексів і одночасному зростанні загального числа енергооб'єктів, програми НДОКР, технічного переозброєння виробництва і введення нових потужностей постійно зводяться нанівець. Звісно, що погіршення інвестиційного клімату в галузі приведе до подальшого зниження науково-технічного рівня виробництва і, отже, зростання суспільно необхідних витрат. Це стане передумовою підвищення рівня цін, а доля чистого доходу для відтворювальних цілей в ціні стане символічною, оскільки штучним підвищенням цін на енергоносії неможливо оживити інвестиційні і інноваційні процеси, що є результатом продуманої науково-технічної політики, а не наслідком суб'єктивного підходу до цін. У свою чергу, постійне підвищення тарифів на електроенергію стримує інтенсифікацію виробництва в господарстві, ускладнює поглиблення процесів електрифікації і тим самим перешкоджає зростанню продуктивності праці [45].

Аналогічна ситуація спостерігається в нафтогазовій галузі. По-цьому ні окремі самостійні паливно-енергетичні системи, ні дрібні енергосистеми не зможуть визначати ефективну науково-технічну політику і реально впливати на свою економіку.

З нашої точки зору, при реструктуризації багатьох господарського комплексу України в цілому не використані резерви підвищення

ефективності виробництва на основі виділення систем з внутрішніми зв'язками, що розвиваються, забезпечують їх стійкість і життєздатність, і міжрегіональними зв'язками, що посилюють процес реалізації цільової функції систем – інтенсивного розширеного відтворення. Представляється, що реструктуризацію енергетики доцільно було б розпочинати з переосмислення ролі регіональних вертикально інтегрованих енергетичних комплексів, що забезпечують реальні умови для концентрації матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Це можна обґрунтувати необхідністю підвищення технічного рівня виробництва, скорочення суспільно необхідних витрат, зниження тарифів, зростання продуктивності праці і запобігання розвалу енергетичної основи держави.

Проте не можна нехтувати загальними закономірностями розвитку виробництва і зарубіжним досвідом з урахуванням специфіки України. Наприклад, за кордоном жодна електростанція не отримує статус самостійного господарюючого суб'єкта, якщо величина її власного капіталу не забезпечує стійкість до несприятливої дії зовнішніх чинників. Разом з цим механічна переорієнтація на дезинтеграцію енергетичного виробництва ніяк не відповідає тенденціям формування ПЕК України, який створювався з урахуванням міжрегіональних виробничих і господарських зв'язків [10].

На нашу думку, ПЕК України не слід відокремлювати від господарського комплексу, органічною частиною яких вони є. Проте, більшість проблем неможливо вирішити, якщо не упорядкувати ціноутворення в паливному-енергетичному комплексі, не переглянути методику встановлення цін, що має такий недолік, як наслідування витратного принципу, коли розмір прибутку ставиться в пряму залежність від величини витрат. Підприємства не зацікавлені в їх зниженні і мало зацікавлені в застосуванні енергозберіжних технологій.

Річ не лише в тому, що формування цін пропорційно поточним витратам стримує науково-технічний розвиток, і не в тому, що така схема не враховує динаміку вкладеного капіталу. Передусім, практикована методика

не бере до уваги громадську корисність зробленої продукції. Догматичне відношення до методологічних основ ціноутворення не дозволяє відбивати в цінах обмеженість ресурсів. При цьому варіант, згідно з яким ціни формуються тільки на основі громадських витрат, визнаних ринковим контрагентом, є вузькогалузевим підходом до вирішення цієї проблеми, який не враховує ефект використання енергоносія у споживача і не відбиває інтереси господарства, як цілісної системи.

Не слід забувати, що ефект завжди визначається споживачем як економія або вигода, що виражаються в певних кількостях громадської праці. Тому в ціні слід відбивати як витрати виробника, так і ефект у споживача. Проте теорія попиту і пропозиції не дозволяє розкрити структуру ціни, бо рівновага цих економічних категорій не вказує, як формуються витрати і ефект, що визначають рівноважну ціну. Саме ефект у споживача визначає мотив придбання продукції, оскільки ніхто не вкладатиме кошти в купівлю продукції, що не окупає витрати і не приносить додаткових доходів [28].

Таким чином, основним предметом ділових стосунків між виробником і споживачем, а також предметом особливої уваги з боку державних органів при регулюванні цін повинен стати цей елемент ціни, коли державою встановлюються граничний рівень тарифів, а підприємства ставлять перед собою завдання мінімізації витрат.

В той же час, ціна повинна перешкоджати марнотратному відношенню до таких цінних ресурсів, як природний газ і мазут, які як і раніше спалюють електростанції. З позиції системного підходу до державного управління доцільно досить обережно підходити до витіснення вугілля з паливно-енергетичного балансу країни, оскільки це веде до закриття шахт і невиправданих соціальних витрат, які необхідно враховувати.

З нашої точки зору, паливно-енергетичний комплекс як система має загальні і індивідуальні властивостями, відбиваючи особливості розвитку сукупності взаємозв'язаних підсистем – електроенергетичних, паливновидобувних, транспортних та інших, знання яких сприяє при рішенні

конкретних завдань державного регулювання (рис. 1.2).

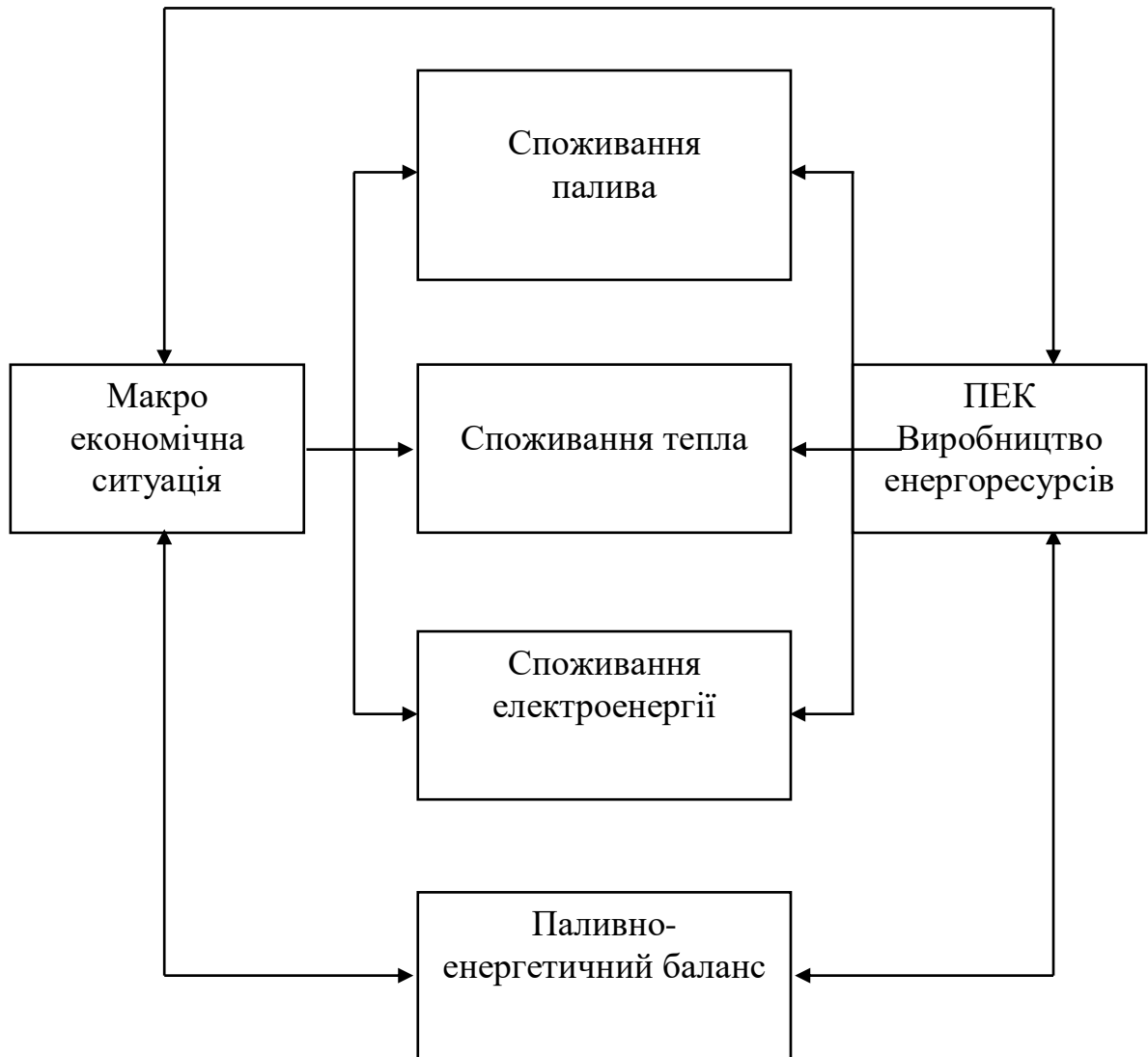

Рис. 1.2. Концептуальна модель функціонування паливно-енергетичного комплексу [64].

До нього застосовані усі принципи системного підходу і похідні від них принципи оптимального функціонування: складність, динамічна імовірнісна природа, ієрархічність побудови, цілеспрямованість функціонування, виділення загального і локальних критеріїв оптимальності, обмеженість ресурсів, економічний вибір і багатоваріантність розвитку.

Отже, паливно-енергетичний комплекс, який є складною системою, виступає своєрідним інтегратором забезпечуючи міцні економічні, соціальні,

виробничі, технологічні та екологічні зв'язки між окремими його складовими. Саме тому паливно-енергетичний комплекс є одним з головних чинників стабілізації економіки, забезпечує життєдіяльність інших галузей, консолідацію суб'єктів господарювання, вносить вирішальний вклад у формування основних фінансово-економічних показників держави.

1.2. Сутність і зміст механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу

У сучасних ринкових умовах традиційні нормативно-розподільні методи вибору об'єктів і напрямів розвитку вступають в протиріччя з новими вимогами, ринковими механізмами, дефіцитом державного бюджету, неповним збором податкових платежів, заборгованістю перед бюджетом з боку підприємств, державних структур і населення. Це потребує відповідного корегування ринкового механізму з боку держави (виправлення «неспроможностей та недосконалостей ринку») через застосування відповідних механізмів державної політики.

Наявність низки проблемних питань, пов'язаних із розвитком паливно-енергетичного комплексу передбачає відповідну увагу з боку системи державного управління. Слід зазначити, що вплив суб'єктів державного регулювання на об'єкти державного регулювання розвитку ПЕК реалізується за допомогою дії відповідних механізмів державного управління.

Малиновський В. вважає, що механізм державного управління є сукупністю засобів організації управлінських процесів і способів впливу на розвиток об'єктів, якими управляють, з використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління [9].

На думку Охотского Е., механізм державного управління – це функціонально й ієрархічно впорядкована система державних і муніципальних органів, організацій, підприємств та установ, яка забезпечується єдністю державної влади, єдиним правовим простором і

єдиними принципами діяльності всіх структур, що в неї входять [12].

Аваторський колектив науковців у складі В. Корженка, В. Говорухи, О. Амосова вважають, що обов'язковими складовими механізмів державного управління є: цілі, принципи, функції, методи, інформація, технологія та технічні засоби [63].

Акімова Л. під механізмом державного управління розуміє систему, яка має на меті досягнення поставлених завдань щодо забезпечення матеріальних і інших важливих потреб суспільства для досягнення економічного ефекту, використовуючи при цьому інструменти державного управління [1].

Механізм державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу – це сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів, інструментів та способів їх застосування суб'єктами регулювання по відношенню до об'єктів регулювання шляхом створення належних умов видобутку, виробництва, постачання, транспортування, зберігання, передачі, споживання, охорони (захисту) всіх видів енергоресурсів, з метою забезпечення сталого, збалансованого та інноваційного розвитку галузей та сфер паливно-енергетичного комплексу та енергетичної системи в цілому, забезпечення національної енергетичної безпеки, соціально-економічного розвитку країни на екологічних засадах та підвищення рівня життя населення.

Обґрунтовано функціонування таких механізмів державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу: правовий, економічний, адміністративний, інформаційний.

Розкриємо суб'єктно-об'єктні відносини державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу.

Так, суб'єктами державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні є Кабінет Міністрів України, галузеві міністерства та відомства тощо: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері ПЕК – Міністерство енергетики України; Національна комісія, що здійснює

державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП); місцеві органи виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; суб'єкти господарської діяльності незалежно від їх відомчої належності та форм власності, що займаються виробництвом, передачею, розподілом, постачанням, купівлею-продажем енергії всіх видів; суб'єкти, що здійснюють централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління – оперативне управління об'єднаною енергетичною системою України; споживачі енергії – суб'єкти господарської діяльності та фізичні особи, що використовують енергію для власних потреб.

До об'єктів державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу доцільно віднести галузі та сфери енергетики, регіони, території, а також явища, проблемні ситуації, які виникають в паливно-енергетичному комплексі та потребують вирішення; об'єкти енергетики, які забезпечують стаке функціонування паливно-енергетичного комплексу тощо [67].

Слід зазначити, що великі системи, до яких відноситься паливно-енергетичний комплекс, у своєму розвитку трохи змінюють зв'язки і елементи. Наприклад, введення нових потужностей або будівництво додаткової лінії електропередачі трохи впливають на внутрісистемні зв'язки, оскільки система в цілому продовжує працювати.

Властивість динамічності визначається впливом справжнього стану на майбутнє, тобто розвиток системи в майбутньому багато в чому зумовлюється прийняттям поточних рішень.

Властивість інерційності відбиває здатність системи протистояти зовнішнім і внутрішнім діям. Інерційність системи можна визначити за періодом часу від ухвалення рішення, що змінює систему, до його реалізації.

Дискретність відбиває стрибкоподібні зміни в структурі і зв'язках при розвитку системи. Вона визначається будівництвом і пуском нових електростанцій, ліній електропередач і інших об'єктів, що мають дискретну потужність. Наприклад, продуктивність ТЕЦ на парі змінюється дискретно

відповідно до числа працюючих котлів.

Група ознак, що характеризують функціонування системи, визначається комплексними властивостями економічності і надійності.

Економічність – це властивість системи здійснювати свої функції з мінімумом матеріалізованої і живої праці, що витрачається за наявності певних обмежень. Ця властивість віднесена до групи функціонування, оскільки воно більшою мірою проявляється в експлуатаційний період.

Надійність є комплексною властивістю системи, що дозволяє виконувати задані функції за заданих умов і обмежень функціонування.

До групи ознак, що характеризують керованість системи, можна віднести наступні характеристики:

- неповнота інформації, суть якої полягає в тому, що разом з точною або однозначною інформацією, значна її частина являється вірогідною і невизначеною;
- адаптивність характеризується як властивість системи пристосовуватися до нових умов з малими витратами на основі накопичення і використання інформації;
- невизначеність рішень має місце в результаті постійної зміни зовнішніх і внутрішніх умов функціонування системи [6].

Основна особливість державної політики ПЕК полягає в завданні за визначенням напрямів ефективнішого використання природних енергетичних ресурсів, як найважливішого національного надбання країни. Це необхідно, передусім, для істотного зростання вироблення ВВП і підвищення якості життя населення при зниженні питомих енергетичних і, як наслідок, матеріальних витрат суспільства.

В зв'язку з цим, основними чинниками, як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, що визначають особливості державної політики ПЕК слід назвати:

- динаміку попиту на паливно-енергетичні ресурси, обумовлену темпами зростання національної економіки;

- стан світової енерго-економічної кон'юнктури;
- масштаби впровадження ресурсозберігаючих і енергозберезних технологій, як в самому паливно-енергетичному комплексі, так і в інших галузях економіки;
- формування сприятливого інвестиційного клімату, що передбачає вдосконалення законодавства в сфері податкової, цінової і митної політики;
- гармонізацію стосунків енергетики і навколишнього середовища, оскільки окремі елементи ПЕК впливають негативно на довкілля;
- модернізацію науково-технічного потенціалу ПЕК з подальшим переходом до енергетики майбутнього (воднева енергетика, хімічні енергоелементи, лазерний транспорт енергії та ін.) [57].

Глобальні процеси глибокої інтеграції національних економік у світову, зумовили необхідність побудови нової моделі взаємовідносин держави, споживачів енергетичних ресурсів і елементів паливно-енергетичного комплексу.

Тому, доцільною є побудова державної політики розвитку ПЕК на наступних принципах:

- узгодження економічних інтересів держави і господарюючих суб'єктів;
- оптимізація виробничої і галузевої структури ПЕК відповідно до потреб економіки країни і в першу чергу населення;
- забезпечення рівноваги попиту і пропозиції енергоресурсів на внутрішньому ринку;
- створення необхідних умов для реалізації інвестиційного потенціалу ПЕК;
- орієнтація на переважно приватну підприємницьку ініціативу в реалізації цілей державної енергетичної стратегії, у тому числі в інвестиційній сфері;
- оновлення виробничої бази ПЕК на основі новітніх досягнень науково-технічного прогресу;

- ефективне використання експортного потенціалу ПЕК, підвищення конкурентоспроможності продукції комплексу;
- підвищення ефективності використання енергії, енергозбереження і радикальне зниження енергоємності ВВП [64].

Наступною особливістю державної політики розвитку ПЕК є та обставина, що в силу його стратегічної важливості він перебуває під впливом такого чинника зовнішнього середовища, як контроль держави. Цей чинник, зокрема, пов'язаний з високою мірою монополізації галузей ПЕК і, відповідно, з необхідністю як захисту споживачів від встановлення необґрунтовано завищених тарифів, так і з можливістю акумулювати фінансові кошти, необхідні для сталого функціонування і розвитку ПЕК.

Важливою функцією державної політики розвитку ПЕК є регіональна складова.

При цьому, основним завданням регіональної енергетичної політики слід вважати забезпечення соціально економічного розвитку територій будь-якого рівня шляхом ефективного, надійного і безпечного енергозбуту при мінімальних витратах суспільства і при прийнятному рівні техногенної дії на довкілля. І це завдання, незалежно від змін, викликаних різними економічними, політичними, соціальними, технічними та іншими чинниками має бути сталим та беззаперечним.

Адже логічно, що не всі регіони країни забезпечені в достатньому обсязі енергоресурсами і з часом їх дефіцитність може зростати. Відповідно, державне регулювання ПЕК має враховувати принципові відмінності умов енергозабезпечення і структури паливно-енергетичного балансу регіонів.

Також об'єктивним чинником необхідності вирішення регіональної складової державної політики розвитку ПЕК є необхідність забезпечення реалізації стратегії розвитку енергетики та регіонів в інтересах держави [7].

Наступною функцією державної політики розвитку ПЕК є врахування особливостей прикордонних регіонів в контексті вирішення питань експорту-імпорту енергоресурсів. Адже регіони пов'язані між собою лініями

електропередач і газопроводами, що проходять через територію інших держав.

Державна політика має бути спрямована на інвестиційну модель розвитку ПЕК і орієнтуватися на нарощування об'єму інвестицій і зміну їх структури, а в якості основного інструменту стимулювання надходження капіталу в галузі, які недостатньо динамічно розвиваються та інвестиційні непривабливі галузі, має виступити державна політика протекціонізму.

Ця політика має бути реалізована відносно інвесторів в галузях ПЕК, що характеризуються високою мірою зносу основних виробничих фондів, високою капіталоємністю і тривалим інвестиційним циклом. При цьому заходи з залучення додаткових інвестицій у галузі ПЕК повинні стати невід'ємною частиною загальнонаціональної політики держави.

До загальних заходів державної підтримки повинні відноситися:

- поліпшення підприємницького клімату в ПЕК, створення якісних і стабільних правил економічної діяльності компаній, в першу чергу, на основі стабільного і збалансованого законодавства;
- вдосконалення практики амортизаційних відрахувань;
- застосування інструментів спеціальної підтримки інвестицій в пріоритетних секторах;
- сприяння мінімізації підприємницьких і некомерційних ризиків інвестування, підтримку програм комплексного страхування;
- зниження адміністративного тиску на окремі галузі енергетики;
- довгострокові тарифні гарантії інвесторів в сферах, де застосовується цінове регулювання [14].

Такими галузями, що потребують спеціальних заходів підтримки капіталовкладень, є атомна енергетика, видобуток і транспортування газу, видобуток і переробка вугілля, поновлювані джерела енергії, нафто- і газопереробка, транспортна інфраструктура, паливно-енергетичне машинобудування. При цьому пряма державна підтримка у вигляді фінансування з бюджетів усіх рівнів має бути представлена проектами, що

мають стратегічне значення або високу соціальну значущість.

Подібні проєкти можуть бути реалізовані за допомогою відповідних механізмів, через державні цільові програми, і в першу чергу, державну цільову програму. Проте без капіталовкладень за рахунок приватного сектора економіки державна інвестиційна політика в ПЕК навряд чи може бути реалізована повною мірою.

Тому залучення в енергетичний сектор необхідних кредитних ресурсів при збереженні стійкості бюджетних надходжень, може бути забезпечено наступними заходами державної політики:

- створення стабільного режиму оподаткування і нормативно-правової бази, що захищає і гарантує дотримання в законному порядку прав і інтересів інвесторів;
- вдосконалення законодавства у сфері участі іноземних інвесторів у будівництві об'єктів видобутку, виробництва і транспортування паливно-енергетичних ресурсів;
- розвиток лізингових операцій [19].

Важливою функцією державного регулювання розвитку ПЕК є реалізація соціальних функцій, а саме гарантоване постачання енергетичними ресурсами населення, соціально значимих і стратегічних об'єктів. В той же час, в період нестабільності та існуючих загроз, у зв'язку з проведенням структурних перетворень в ПЕК, можливі негативні наслідки для окремих груп економічних агентів, нейтралізувати які здатна лише держава через застосування відповідних механізмів державного регулювання. При цьому, державна політика розвитку ПЕК в контексті вирішення соціальних проблем має передбачати: мінімізацію негативних наслідків реформування галузей комплексу для соціально незахищених груп населення, соціально необхідних і стратегічних об'єктів; регулювання соціальних аспектів життєдіяльності працівників паливно-енергетичного комплексу.

Реалізації цих функцій повинне сприяти формування результативних

адміністративного і економічного механізмів державної політики, які забезпечують:

- створення інститутів, відповідальних за постачання енергоресурсами населення, об'єктів життєзабезпечення, стратегічних об'єктів (гарантуючих постачальників);
- формування ефективної системи соціального захисту незаможних верств населення;
- раціоналізацію системи розподілу бюджетних коштів, направлених на фінансування соціальної допомоги;
- визначення та підтримка стратегічно значимих об'єктів з метою їх безперебійного постачання енергоресурсами;
- створення за рахунок бюджетних джерел фінансування резервних запасів енергоресурсів, призначених для постачання соціально значущих і стратегічних споживачів;
- розробку і реалізацію цільових державних програм розвитку регіонів, що мають в якості містоутворювальних підприємства ПЕК. При цьому державне регулювання має бути диференційованим і базуватися на об'єктивній діагностиці стану конкретної території [44].

Окрім перерахованих функцій держави, що зачіпають усе населення країни, необхідною є розробка комплексу заходів державної політики, спрямованих на рішення специфічних проблем працівників паливно-енергетичного комплексу:

- забезпечення безпечних умов праці на підприємствах ПЕК, зниження аварійності і травматизму;
- розширення соціальних гарантій і розвиток системи страхування робітників ПЕК і членів їх сімей;
- диверсифікація виробництва в містах, побудованих на базі містоутворювальних підприємств ПЕК;
- розробка нових соціальних технологій для забезпечення зайнятості працівників, що вивільняються;

- створення системи гарантованого забезпечення житлом працівників підприємств ПЕК, у тому числі на нових родовищах, поліпшення їх житлових умов;
- забезпечення умов, що полегшують переїзд працівників з підприємств ПЕК при виробленні трудового стажу, а також в результаті закриття підприємств;
- реалізацію спеціальних рекреаційно-реабілітаційних програм для працівників;
- вдосконалення системи перекваліфікації і перепідготовки кадрів відповідно до сучасних вимог;
- розробка і реалізація комплексної системи безперервної освіти і підвищення кваліфікації фахівців усіх рівнів;
- розробку нормативно-правової бази, що регламентує умови роботи і відпочинку працівників ПЕК, передбачає безпосереднє створення таких умов компаніями, а також і контроль з боку держави за дотриманням встановлених нормативів;
- розвиток соціального партнерства на основі галузевих тарифних угод в цілях підтримки соціальної стабільності в галузях ПЕК;
- реалізація цільових державних програм розвитку регіонів з видобутку нафти, газу і вугілля, що падає, які неможливо фінансувати на місцевому рівні;
- розвиток соціально-культурної сфери в місцях проживання працівників енергетичної сфери [19].

Для реалізації перерахованих заходів знадобляться значні кошти. Тому необхідно вжити заходи, (у тому числі по зміні податкового законодавства), стимулюючи підприємства паливно-енергетичного комплексу до переважного фінансування соціальних заходів, і лише в окремих випадках передбачати їх державне субсидування.

Отже, за підсумками проведених у підрозділі досліджень можна зазначити, що тільки при забезпеченні державною політикою вищенаведених

цілей, принципів, методів, механізмів та інструментів державного впливу, відкриються додаткові можливості щодо забезпечення інтенсивного розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу, як необхідної передумови сталого розвитку країни в цілому через підвищення рівня конкурентності економіки, рівня життя населення та забезпечення національної енергетичної безпеки.

1.3. Зарубіжний досвід державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу

Соціально-економічний і науково-технічний прогрес світової цивілізації в ХХ столітті і особливо в другій його половині супроводжувався неухильним, хоча і нерівномірним в розрізі окремих країн, зростанням використання мінерально-сировинних ресурсів. Стан економіки сучасної держави, рівень життя населення і подальший його стійкий розвиток в перспективі ХХІ століття визначаються масштабами і ефективністю використання паливно-енергетичних ресурсів. Така об'єктивна закономірність найзначніше проявляється в групі розвинених країн, сумарна доля яких у світовому споживанні різних корисних копалини близька або значно вище 50% при чисельності їх населення 16-17% від загальної кількості на планеті [19].

Сучасні процеси, які відбуваються в енергетичній сфері провідних країн світу, характеризуються такими тенденціями, як перехід від викопної енергії до відновлюваної, боротьба з глобальними кліматичними змінами через реформування галузей паливно-енергетичного комплексу, забезпечення сталого розвитку та підвищення рівня життя населення за рахунок ефективності використання енергії та зниження її вартості через застосування альтернативних її джерел.

Так, міжнародний досвід свідчить, що для зниження вартості енергії для соціально незахищених груп населення або перерозподілу багатства природних ресурсів урядами різних країн (в тому числі і України)

використовуються субсидії на використання викопного палива.

У відповідь на зазначені проблеми лідери G20 ще у 2009 р. зобов'язалися ліквідувати неефективні субсидії на використання викопного палива. Скорочення таких субсидій стимулюватиме інвестиції в енергетичну інфраструктуру, сприятиме використанню відновлюваних джерел та чистих технологій і заохочуватиме споживачів вживати зусиль для енергозбереження. Більш того, поетапна ліквідація усіх субсидій на використання викопного палива до 2030 р. має сприяти зменшенню глобальних викидів вуглекислого газу на 10 %. Падіння цін на нафту із середини 2014 р. стало додатковим поштовхом до їх ліквідації, оскільки зменшення розриву між ринковими та субсидованими цінами зробило цей процес менш суперечливим з політичної точки зору. Кілька країн, зокрема Індія, Індонезія та Малайзія, уже скористалися такою можливістю [10].

Також трендом останнього десятиліття низки країн світу простежується тенденція до демонополізації і сприяння з боку держави створення в паливно-енергетичному комплексі високонкументного ринкового середовища. А основною метою державного регулювання розвитку стає підвищення ефективності роботи енергетичних компаній, бо в умовах конкуренції, коли споживач має право вибору постачальника енергоресурсу, вони вимушені знижувати вартість і одночасно підвищувати якість енергетичних послуг, що надаються. І якщо ціни на енергоресурс при цьому номінально стають вільними, усі учасники ринку, як і раніше гратимуть за правилами, встановленими органами державного регулювання.

У США, наприклад, в кожному штаті існує енергетична комісія, розробляюча подібні правила і контролююча їх дотримання. Слід зазначити, що процес створення конкурентного ринку в електроенергетиці є досить складним навіть для країн з розвинутою ринковою економікою. Свідомством цього може, наприклад, служити той факт, що в США ринкові реформи в електроенергетиці здійснюються не в усіх штатах. На початковому етапі ринкових перетворень в електроенергетиці право вибору постачальника

надавалося лише обмеженій частині споживачів, число яких потім поступово збільшувалося. І для того, щоб усі споживачі стали абсолютно вільними у виборі постачальника електроенергії і енергетичних послуг проходить досить тривалий час [19].

Ще однією важливою особливістю державного регулювання розвитку ПЕК в різних країнах слід вважати тенденцію сучасного розвитку світової енергетики, як рух багатьох країн і навіть цілих регіонів до створення єдиних спільних енергетичних ринків.

Так, у країнах Європейського Союзу (ЄС) реалізацією цієї тенденції стало прийняття у рамках ЄС у кінці 1996 р. Директиви з електроенергетики, в якій було передбачено лібералізацію електроенергетичного сектора. Директивою передбачалося забезпечення умов, при яких усі нові потужності з вироблення електроенергії в країнах ЄС мають бути відкриті для вільної конкуренції. А держави – члени ЄС повинні були визначити «обраних споживачів», на долю яких припадає близько 25% внутрішніх (для кожної країни) потреб в електроенергії і які будуть вільні у виборі постачальника в межах усього Євросоюзу. Слід зазначити, що багато європейських держав продовжують робити додаткові зусилля, направлені на прискорення процесу лібералізації у сфері електроенергетики [7].

Але головним глобальним трендом сьогодення, який відбувається в енергетичній сфері провідних країн світу, є, так званий «енергетичний перехід», тобто перехід від викопної енергії до відновлюваної та боротьба з глобальними кліматичними змінами через реформування галузей паливно-енергетичного комплексу у визначеному напрямку.

Загалом світова частка енергії, отриманої від вітру і сонця, збільшилася з 2015 р. укладення Паризького угоди про клімат - більш ніж удвічі: тоді вона становила 4,6%. З іншого боку, обсяг енергії від спалювання вугілля - самого брудного для екології викопного палива - знизився на 8,3% в першій половині 2020 р. Значна кількість потужних економічних держав - Китай, США, Індія, Японія, Бразилія, Туреччина - виробляють мінімум 10%

електрики з вітру і сонця. А Великобританія і Євросоюз вже отримують 21% і 33% енергії з відновлюваних джерел, відповідно [36].

За прогнозами Глобального ради з вітроенергетики (GWEC), до 2030 р. виробництво енергії морського вітру може зрости по всьому світу з 29,1 ГВт в 2019 р. до 234 ГВт. А у азійсько-тихоокеанському регіоні в найближчі 10 років очікується експоненціальне зростання цього сектора чистої енергетики [36].

До речі, в доповіді Міжнародного агентства з відновлювальних джерел енергії (IRENA) йдеться про те, що зниження вартості відновлювальних джерел енергії характеризує поворотний момент в переході на низьковуглецеву енергетику. Сьогодні будівництво нових сонячних і вітряних електростанцій обходиться дешевше, ніж експлуатація існуючих вугільних. Агентство заявило, що більш привабливі ціни на відновлювальні джерела енергії в порівнянні з виробництвом електрики на видобувному паливі можуть допомогти урядам вжити заходів щодо просування до екологічно чистої економіки після Коронавірусного шоку. Вчені вважають, що світу необхідно здійснити набагато швидший перехід для пом'якшення найгірших наслідків зміни клімату, адже енергія вітру і сонця стає все більш конкурентоспроможною [21].

Тому не випадково, що в сучасних умовах відбувається активізація зусиль ЄС із впровадження в життя Єдиного зеленого курсу (Green Deal), покликаного зробити більш кліматично нейтральною економіку Євросоюзу.

В останні роки Європейський Союз почав застосовувати так звану «енергетичну дипломатію ЄС», значення якої зростає в контексті переорієнтації в умовах «нової ери», під якою мається на увазі проголошена ЄС наприкінці 2019 р. програма Green Deal, яку перекладають як «Зелений пакт для Європи» або «Європейський зелений курс»: йдеться про концепцію перетворення Європи до 2050 р. в перший кліматично нейтральний континент планети [27].

Європейською програмою Green Deal поставлено завдання за 30 років

здійснити декарбонізацію енергетики і в цілому економіки, тобто домогтися відмови від використання шкідливих для глобального клімату викопних енергоносіїв вугілля, нафти і природного газу, замінивши їх на поновлювані джерела енергії (ВДЕ) і на вироблене за допомогою екологічних технологій сировину, наприклад – на «зелений» водень.

Слід зазначити, що Євросоюзу при вибудовуванні його нової енергетичної дипломатії потрібне «стратегічне терпіння». Експерти SWP рекомендують ЄС при формуванні енергетичних партнерств ставити на чільне місце боротьбу із забрудненням навколишнього середовища на місцях, сприяння «зеленим» проєктам, електрифікації, інтеграції енергосистем – і не вимагати відразу зниження викидів CO₂ або відмови від використання вугілля [27].

В цілому, лідери країн ЄС досягли угоди про скорочення до 2030 р. викидів парникових газів на 55% в порівнянні з рівнем 1990 р. і мають намір до 2030 р. поетапно відмовитися не тільки від вугілля, але і від газової генерації, замінити атомні АЕС, а також задовольнити зростаючий попит на електроенергію для електромобілів, теплових насосів і електролізерів за рахунок розвитку відновлюваної енергетики. Зрушення обумовлене розширенням використання вітряної та сонячної енергії, обсяги якої майже подвоїлися з 2015 р., а п'ята частина електроенергії в ЄС вироблена на вітрових і сонячних електростанціях. Виробництво енергії на основі вугілля знизилося на 20% – вугільні станції забезпечили лише 13% електроенергії, виробленої в Європі. До речі, найвищі частки вироблення вітряної та сонячної енергії сьогодні зафіксовані в таких країнах: Данія (61%), Ірландія (35%), Німеччина (33%), Іспанія (29%) [54].

Розглянемо особливості державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу в провідній країні Європейського Союзу – Німеччині.

В сучасних умовах в Німеччині відбувається так званий «енергетичний перехід» (нім. *energiewende* – «енергетичний переворот», «енергетична

революція») – перехід на низьковуглецеву економіку з відмовою від атомної енергетики. План ґрунтується на політиці під назвою «Енергетична концепція» (energiekonzept), опублікованій у 2010 р., та Законі про відновлювані джерела енергії (Erneuerbare Energien Gesetz, EEG), прийнятому в 2000 р. Програма «Енергетичний перехід» отримала широку підтримку серед зацікавлених сторін в уряді, промисловості та громадянському суспільстві і передбачає таке:

- скорочення викидів парникових газів та споживання енергії;
- досягнення цільових показників генерації енергії з відновлюваних джерел (до 2025 р. планується генерувати з ВДЕ 40-45 % електроенергії);
- поступова відмова від вугільної генерації до 2038 р. та атомної енергетики – до 2022 р.;
- стимулювання заходів, спрямованих на забезпечення енергоефективності (до 2020 р. планується зменшити споживання електроенергії на 10 %, а до 2050 р. – на 25 % у порівнянні з 2008 р.) [10].

Одним з ключових елементів «енергетичного переходу» у Німеччині та основою програми стимулюючих тарифів є трансформація нормативно-правової бази, в першу чергу прийняття Закону про відновлювані джерела енергії (EEG), який спрямований на підтримку виробництва електроенергії з ВДЕ. Моніторинг застосування EEG здійснюється Федеральним мережевим агентством. До трьох основних компонентів програми належать обов'язок із купівлі, гарантовані фіксовані ціни та система погашення витрат. Наразі Німеччина відходить від стимулюючих тарифів на користь підходу, що поєднує «зелені» тарифи з аукціонною системою на основі тендерних пропозицій [10].

Політика «Енергетичного переходу» Німеччини – це план Німеччини з переходу на економіку з низьким рівнем викидів вуглецю без використання ядерної енергетики, який базується на політиці «Концепція розвитку енергетики», опублікованій у 2010 р., та Законі про відновлювані джерела енергії (Erneuerbare-Energien-Gesetz, EEG), прийнятому у 2000 р., з

урахуванням подальших змін. Його основні положення – зобов'язання федерального уряду скоротити викиди парникових газів на 80% до 2050 р. порівняно з рівнем 1990 р. та завершити поетапне виведення з експлуатації атомних електростанцій до 2022 р. План «Енергетичний перехід» передбачає 3 головні цілі, які повинні бути взаємно сумісними та слугувати орієнтирами для формування усіх основ політики в енергетичній галузі: збереження безпеки постачання, підтримка доступності та забезпечення екологічної безпеки (відповідно до планів скорочення викидів CO₂ та використання ядерної енергетики) [13].

Розглянемо особливості державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу Великої Британії.

Так, Комітет Великобританії з питань зміни клімату (ССС) Комітет з питань зміни клімату є незалежним офіційним органом, створеним на підставі Закону про протидію зміні клімату 2008 р., який поставив перед урядом Великобританії юридично обов'язкове завдання скоротити до 2050 р. обсяг викидів парникових газів до 100% від рівня 1990 р. Він надає консультації уряду Великобританії стосовно прогресу, досягнутого у дотриманні ними відповідних норм викидів. Голова ССС та його члени призначаються спільно Державним секретарем Великобританії з питань бізнесу, енергетики та промислової стратегії (BEIS) та міністрами енергетики автономних адміністрацій. До основних функцій ССС належать:

- надання незалежних консультацій стосовно встановлення та виконання бюджетів, пов'язаних з використанням вуглецевих джерел енергії та підготовкою до зміни клімату;
- моніторинг прогресу у питанні скорочення обсягу викидів і виконання бюджетів та цільових показників, пов'язаних з використанням вуглецевих джерел енергії;
- проведення незалежного аналізу в галузі кліматології, економіки та політики;
- співпраця з широким колом організацій та фізичних осіб для обміну

даними та аналізу [13].

Зазначаємо, що Комітет Великобританії з питань зміни клімату (ССС) є успішним прикладом функціонування майданчика для залучення урядами експертного консультування з питань енергетики і є незалежним дорадчим органом уряду Великобританії, який надає експертні юридичні та програмні консультації стосовно реалізації Національного плану з питань енергетики та клімату. Його основні обов'язки передбачають надання незалежних консультацій стосовно досягнення цілей в енергетичній галузі, а також відстеження прогресу, досягнутого у скороченні викидів, та виконання бюджетів і цільових показників, пов'язаних з використанням вуглецевих джерел енергії. Зазначені особливості функціонування комітету забезпечує реалістичну оцінку прогресу та проблем реалізації енергостратегії [13].

Основним документом державної політики у сфері розвитку паливно-енергетичного комплексу Данії є Енергетична стратегія на період до 2050 р. – це план данського уряду з національного переходу до суспільства, незалежного від викопних видів палива, на період до 2050 р. Стратегія була опублікована у 2011 р. і містить перелік ініціатив енергетичної політики, що охоплюють різні підгалузі, для забезпечення переходу країни до економіки з низьким рівнем викидів вуглецю.

Два керівних принципи стратегії включають: а) економічну ефективність та б) забезпечення мінімального впливу на державні фінанси. Енергетична стратегія Данії супроводжується повним кошторисом, а детальний план фінансування ініціатив на період до 2020 р. Кожна із запропонованих ініціатив містить кошторис витрат на рівні 2020 р., а також перелік інструментів фінансування та їх відповідні частки у покритті загальної вартості реалізації політики. У документі представлено аналіз сукупних додаткових витрат на реалізацію політик у межах енергетичної стратегії для домогосподарств та підприємств різного розміру, виходячи з різних припущень щодо палива та податків.

В цілому, Енергетична стратегія Данії на період до 2050 р. містить

передові практики бюджетних процесів, що використовуються для фінансування енергетичного переходу. Кожна запропонована у стратегії ініціатива енергетичної політики повністю оцінена та передбачає детальний перелік конкретних інструментів фінансування, які уможливають її реалізацію, наприклад, зміни тарифів або податкових ставок, а також перерозподіл існуючих коштів в енергетичному та кліматичному бюджеті за рахунок інших схем. Підготовлено комплексний огляд усіх бюджетних питань, які стосуються Енергетичної стратегії Данії, що допоможе забезпечити максимально ефективний розподіл потоків фінансування [13].

В цілому, слід зазначити, що сучасний розвиток енергетики в світі визначають чотири головних тренда: декарбонізація – досягнення вуглецевої нейтральності цілих континентів, децентралізація – підвищення ролі споживача, цифровізація – основа зазначених трансформацій, запровадження принципів ESG (соціальні та екологічні зобов'язання компаній). Тобто відповідальність за майбутнє, захист навколишнього середовища лежить не тільки на державі, уряді, парламенті, але і на корпоративному секторі. Тому компанії ПЕК повинні будувати своє майбутнє, виходячи з принципів ESG, інтегрувавши 12 Цілей сталого розвитку ООН в стратегію розвитку [44].

Таким чином, подальший розвиток паливно-енергетичного комплексу в різних країнах відбувається за сценарієм декарбонізації через реалізацію проектів (державних, регіональних, міських, галузевих) щодо поступового переходу на відновлювану енергетику. Тому все більше країн світу ставлять за мету перехід на переважне використання поновлюваних джерел енергії в усіх сферах діяльності. Кожна з цих країн розробила свою власну стратегію досягнення цієї мети, яка відрізняється від інших структурою, часом реалізації, цільовим призначенням і т.і. Тому Україні також необхідно йти зазначеним шляхом у напрямку децентралізації енергетики з урахуванням існуючого досвіду розвинених країн світу.

РОЗДІЛ 2.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Тенденції розвитку паливно-енергетичного комплексу України

Спираючись на багаті природні ресурси і потужний виробничо-технологічний і інтелектуально-кадровий потенціал, паливний-енергетичний комплекс України є базою її економічного розвитку, забезпечуючи необхідні потреби суспільства в паливі і енергії. Організаційно-технологічна єдність паливно-енергетичного комплексу України, яка обумовлена тісними взаємозв'язками і взаємозалежністю є базисною структурою і важливим чинником ефективності виробництва в усіх галузях національного господарства. Паливно-енергетичний комплекс, який є провідною сферою економіки України, забезпечує формування значної частини прибуткової частини державного бюджету та валютних надходжень в країну.

Статистико-аналітична характеристика паливно-енергетичного комплексу України є необхідною передумовою прийняття виважених та адекватних державно управлінських рішень у зазначеній сфері. Тому розглянемо сучасний стан та тенденції розвитку паливно-енергетичного комплексу України у розрізі відповідних галузей та за різними видами енергоресурсів, а саме: природний газ, вугілля, нафта, електроенергія тощо.

Після періоду зтяжної кризи паливно-енергетичний комплекс України вийшов в 1999-2000 рр. на траєкторію зростання, що свідчить про збільшення масштабів виробництва в усіх його галузях і зниженні соціальної напруженості. Проте слід зазначити, що запас міцності, що забезпечується інвестиціями в галузі комплексу упродовж попередніх десятиліть, практично вичерпаний. Основні виробничі фонди застаріли і зносилися, що погрожує нормальному енергопостачанню країни і формуванню прибуткової частини

бюджету. Окрім старіння виробничих фондів і природного погіршення мінерально-сировинної бази негативно впливають і макроекономічні проблеми, супроводжуючі увесь хід економічних реформ і вимагаючі для свого вирішення науково-обґрунтованої довгострокової енергетичної політики.

Слід також зазначити, що внаслідок російської військової агресії Україна втратила десятки родовищ з мільярдними запасами природного газу в Криму, на Донбасі і на інших тимчасово окупованих територіях.

Так, Україна в тимчасово в Криму втратила на шельфі Чорного моря 25 вже розвіданих родовищ затвердженого в Україні обсягом близько 20 млрд. куб. м газу. На Азовському шельфі Україна має 6 відкритих вже розвіданих родовищ категорій С1-С2 обсягом близько 6 млрд куб. м. Також через російську агресію Україна поки не може повноцінно розробляти газові родовища ні на Чорноморському, ні на Азовському шельфах. Після окупації Криму Україна також тимчасово втратила підземне сховище природного газу, яке розташоване між Євпаторією і Чорноморським. А загальний парк свердловин, які Україна тимчасово втратила в Криму становить 322 одиниці, з яких 66 – нафтові [17].

Окрім того, значні виклики для подальшого розвитку паливно-енергетичного комплексу України спричинила пандемія коронавірусу.

Так, згідно з даними Енергетичного управління, що базується в Парижі і яке використовувало дані з кожної країни за кожним енергетичним сектором з метою аналізу впливу пандемії на глобальну систему, глобальний попит на енергію, ймовірно, впаде на 6% в 2020 р., що еквівалентно втраті всього попиту на енергію Індії – третього за величиною в світі споживача енергії – або об'єднаного попиту на енергію Франції, Німеччини, Італії та Великобританії [18].

COVID-19 викликав падіння цін на ринку нафти, на якому на початку квітня 2020 р. вперше спостерігалася негативна вартість чорного золота марки WTI. Світові зусилля щодо стримування поширення пандемії привели

до значних обмежень на поїздки і всю світову економіку, що призвело до найбільшого падіння попиту на нафту за останні 25 років.

І в цих умовах доцільно було б розпочати процедуру створення нафтових резервів в Україні. Однак, існують законодавчі перепони для накопичення нафтових резервів, а тому немає нормативних передумов для формування мінімальних запасів нафти і нафтопродуктів. Проект необхідного для цього законодавчого акту вже є. Більше того, його позитивно оцінили в секретаріаті Енергетичного співтовариства, адже він відповідає міжнародним зобов'язанням України (такі кроки, зокрема, передбачені Планом дій щодо реалізації Енергетичної стратегії та плану імплементації Угоди про Асоціацію Україна-ЄС). Але законопроект досі не узгоджений урядовими відомствами – і ця проблема вимагає термінового вирішення в контексті подальшого розвитку ПЕК України.

Окрім того, у зв'язку з пандемією попит на природний газ знизився на 5% після десятиліття безперервного зростання. Це найбільш різке падіння з тих пір, як природний газ став широко використовуватися в якості джерела енергії в другій половині минулого століття.

Існуюча державна політика щодо забезпечення стабілізації виробництва і фінансового положення галузей ПЕК не змогли повною мірою переламати негативні тенденції у виробництві і споживанні паливно-енергетичних ресурсів. Тому вирішальне значення для сталого розвитку України в цілому має ефективна державна політика в паливно-енергетичному комплексі, розробка і впровадження результативних механізмів державного регулювання, адекватного особливостям сучасного етапу розвитку національної економіки, що враховує реальні і негативні галузеві чинники і підвищений ризик.

Досягти значного скорочення залежності України від викопних, в тому числі імпортованих енергоресурсів (в першу чергу природного газу та нафти) можна не тільки шляхом розширення потужностей паливно-енергетичного комплексу, але й підвищення ефективності та результативності державного

регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

На жаль, обсяги виробництва первинної енергії в Україні за видами за весь період незалежності України характеризуються постійним скороченням, які викликані різними причинами. Якщо в 90-х роках минулого століття це в значній мірі визначалося кризою, пов'язаною з розривом господарських зв'язків з іншими республіками СНД, а в потім з високою мірою зносу основних виробничих фондів і недостатнім об'ємом капіталовкладень, що направлялися на просте і розширене виробництво, то після 2014 р. це пов'язано більшою мірою з російською військовою агресією проти України.

Особливо суттєво знизилися обсяги видобутку вугілля й торфу – більш як у 4 рази. При цьому, якщо забезпеченість України власним вугіллем та торфом знизилася зі 100-110% до 50%, то забезпеченість власною сировою нафтою збільшилася з 10% до 60-65%, а власним природним газом забезпеченість країни збільшилася з 20% до 100%.

Це можна пояснити зменшенням потреб держави у зазначених видах енергоресурсів та підвищенням енергоефективності та енергозбереження в країні за вказаний період.

Для всіх споживачів в Україні запроваджено державне регулювання цін на природний газ. Тариф було знижено і зафіксовано єдиним для всіх операторів, які ним торгують. Тобто ринкове ціноутворення на природний газ в Україні було скасовано і тариф на газ встановлено державою на рівні 6,99 гривні за 1 кубометр. А потім мають повернутися ринкові механізми формування тарифу на природний газ [17].

З настанням тепла, вартість газу на ринку в Європі буде знижуватися, а, відповідно, і в Україні тариф на газ міг би знижуватися. Але, принаймні, на зимовий час запровадження фіксованого тарифу на природний газ для незаможних верств населення може бути доцільним. Хоча в цілому, адміністративне регулювання цін на природний газ в умовах ринкової економіки не може бути пріоритетним і в подальшому таку ситуацію потрібно змінювати. Тим більше, що таке рішення Уряду може суперечити

зобов'язанням України перед Міжнародним валютним фондом, у відповідності з яким ціна формується ринком, а тарифи мають бути економічно обґрунтованими.

Зростання тарифів відбувається і на електроенергію, що пов'язано з переходом більшості обленерго на стимулюючий RAB-тариф (Regulatory Asset Base – регульована база інвестованого капіталу) – це гарантований прибуток обленерго, який включено в тариф на розподіл електроенергії, мета якого стимулювання обленерго до модернізації своєї інфраструктури, адже не менше половини цього прибутку щороку компанія зобов'язана направляти на інвестиції [27].

Слід зазначити, що в Україні працює 32 обленерго, а перехід на стимулюючий RAB-тариф, в результаті якого збільшилися тарифи на розподіл електроенергії, НКРЕКП затвердила для 25 обленерго. В результаті, за підсумками 2021 р. всі 25 обленерго, які перейшли на RAB-тариф, сукупно отримують 9,23 млрд. грн. гарантованого прибутку. Слід зазначити, що нові тарифи, в які включено стимулюючі RAB-тарифи на розподіл, почали діяти з січня 2021 р. В результаті тарифи на розподіл електроенергії, які сплачують всі під'єднанні до мереж обленерго споживачі, зросли на 15,9% для 1-го класу напруги (великі промислові споживачі) і на 32,6% – для 2-го класу (бізнес і населення) [27].

В цілому, на наш погляд, саме встановлення економічно обґрунтованих тарифів є одним з тих показників, які характеризують ефективність та результативність державного регулювання розвитку паливно-енергетичного сектору України, адже це необхідна передумова подальшого сталого розвитку країни та її подальшої інтеграції в ЄС.

Розглянемо тенденції розвитку вугільної галузі України.

За останній період головними причинами занепаду галузі видобутку вугілля в Україні стали: втрата вугільних покладів на Донбасі через війну з росією; падіння платоспроможного попиту на вугілля; низький технологічний рівень вугільної промисловості; погані соціальні умови життя

шахтарів; недосконалість ринкових відносин у цій сфері. Загрозливих масштабів набув знос активної частини промислово-виробничих фондів вугільної галузі. Більшість основного стаціонарного устаткування відпрацювало свій нормативний термін експлуатації і потребує заміни.

Незадовільний стан вугільної галузі зумовлено цілим рядом факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, таких як: складність гірничо-геологічних умов видобутку вугілля, низький технічний рівень вугледобувних та вуглепереробних підприємств, великий ступінь фізичного і морального зносу основних фондів, що пов'язано з обмеженістю інвестиційних ресурсів, неефективною системою управління галуззю і відсутністю ефективного ринкового механізму ціноутворення на вугільну продукцію, низьким рівнем заробітної плати, який не відповідає рівню складності, шкідливості та ризиковості роботи в цій галузі ПЕК.

На наш погляд, результати вищенаведених опитувань щодо особливостей розвитку паливно-енергетичного комплексу доцільно широко висвітлювати, а також використовувати їх результати органами державної влади всіх рівнів у визначенні напрямів та інструментів подальшого реформування ПЕК України.

Слід зазначити, що результативність державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах значною мірою залежить від належної адаптації механізмів державного впливу на розвиток галузей паливно-енергетичного комплексу в умовах російської військової агресії.

Для комплексного визначення результативності та ефективності механізмів державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах звернемося до інформаційно-аналітичних матеріалів щодо стану виконання Плану заходів з реалізації етапу «Реформування енергетичного сектору» Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Стан реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року
«Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» у розрізі секторів

Період	За період	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
Сектор	Усього	Загальна кількість заходів	Кількість виконаних заходів	Загальна кількість заходів	Кількість виконаних заходів	Загальна кількість заходів	Кількість виконаних заходів
Електроенергетика	38	19	12	11	7	8	1
Охорона довкілля	14	6	3	4	0	4	0
Євроінтеграція	4	3	2	0	0	1	0
Енергоефективність	18	9	3	3	1	6	0
Теплопостачання	4	2	2	0	0	2	1
Газовий сектор	32	25	12	1	1	6	0
Нафтовий сектор	12	4	0	4	0	4	0
Вугільний сектор	15	7	1	2	1	6	0
Сектор ядерного палива	5	3	0	1	0	1	0
Відновлювані джерела енергії	14	6	4	3	2	5	0
Система управління	11	3	0	5	0	3	0
Інше	7	4	1	2	0	1	0
Загалом	173	91	40	35	12	47	2

Аналіз даних вищенаведеної таблиці свідчить про недостатню ефективність та результативність державного регулювання розвитку секторів та галузей паливно-енергетичного комплексу України за визначений період, адже з 173 запланованих заходів реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» у розрізі секторів виконано всього 54 (31%). Найгірша ситуація

спостерігається у нафтовому секторі, системі управління, секторі ядерного палива (0% виконання запланованих заходів) тощо.

На жаль, в сучасних умовах значно стримують сталий розвиток паливно-енергетичного комплексу неплатежі; технічна відсталість, старіння основних виробничих фондів; усунення держави від великомасштабного інвестування; недосконалість тарифної політики; регіональний монополізм, який знижує маневреність інвесторів навіть в межах одного регіону.

Як наслідок, недостатній рівень розрахунків споживачів за електроенергію (рис. 2.1).

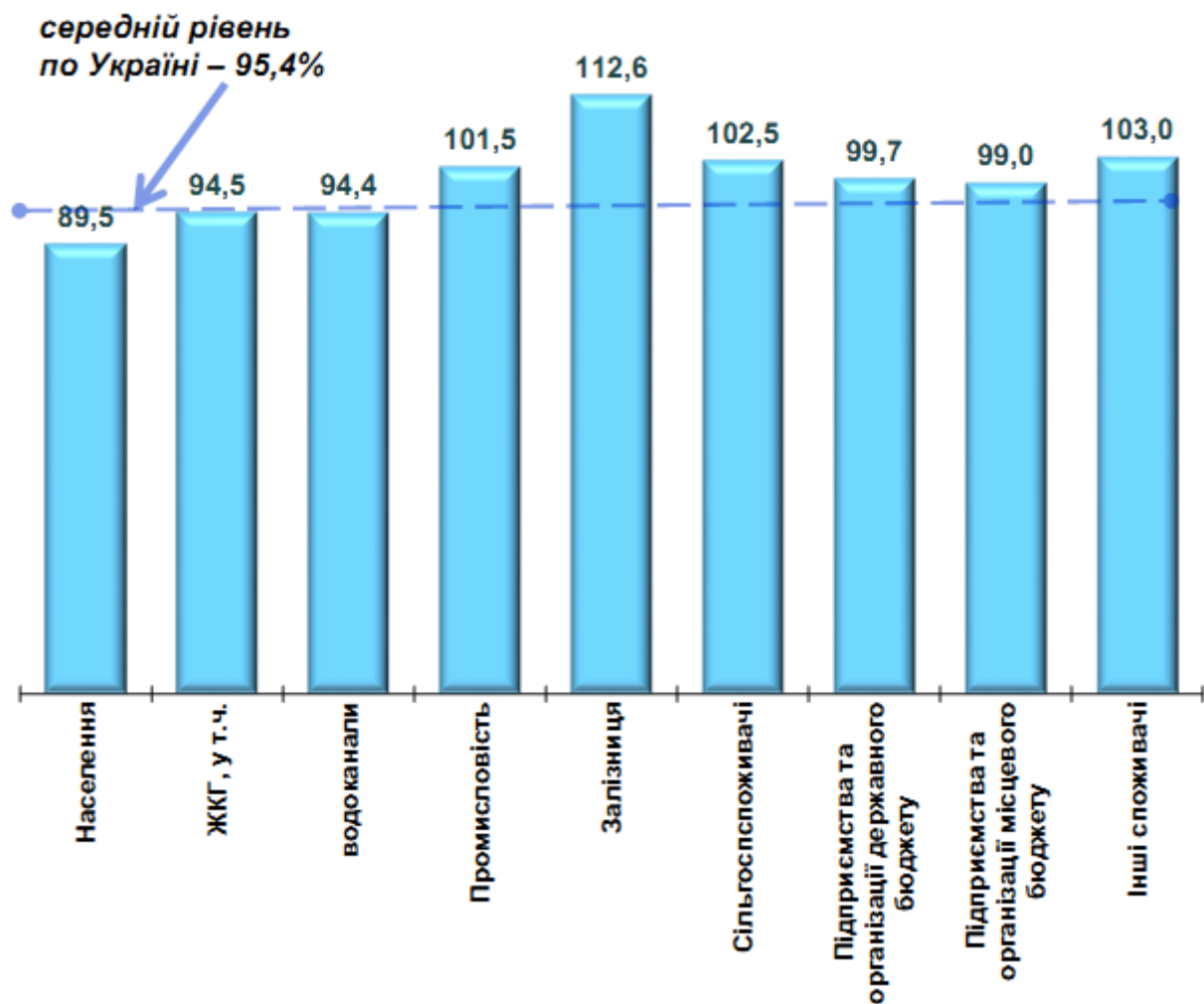

Рис. 2.1. Рівень розрахунків за електроенергію споживачів з постачальниками універсальної послуги, % [42].

Це також є наслідком досить суперечливих методів ціноутворення на

електричну енергію, які, з одного боку повинні базуватися на низьку платоспроможність населення України, а з іншого – на принципі економічно обґрунтованих витрат суб'єктів господарювання для їх ефективного функціонування і розвитку, а також стимулювання залучення інвестицій в розвиток галузі, впровадження новітніх технологій, ефективного споживання паливно-енергетичних ресурсів, використання нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії.

В цілому, борг за спожиту електроенергію перед постачальниками універсальної послуги станом на 01.01.2022 р. становив 3689,0 млн. грн. Найбільшу заборгованість мали: населення (4081,2 млн. грн.); житлокомунгосп (228,3 млн. грн.); підприємства та організації місцевого бюджету (47,4 млн. грн.); підприємства та організації державного бюджету (19,4 млн. грн.).

Станом на 1 січня 2022 р. на державних підприємствах Міністерства енергетики України загальна заборгованість із виплати заробітної плати становила 356,6 млн. грн. та збільшилась за рік на 183,3 млн. грн. (або на 105,7%) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Загальна заборгованість із виплати заробітної плати на державних підприємствах Мінекоенерго України [142]

Галузі	Станом на 01.01.2021, тис. грн.	Станом на 01.01.2022, тис. грн.	Відхилення	
			+/-	%
Підприємства, що розташовані на території, яка контролюється українською владою:				
електроенергетика	26 052,3	15 773,5	-10 278,8	-39,5
атомно-промисловий комплекс	2 828,9	5 602,0	2 773,1	98,0
нафтогазовий комплекс	3 350,1	5 043,7	1 693,6	50,6
вугільна галузь	138 837,0	327 900,0	189 063,0	136,2
інші	2 248,5	2 248,5	0	0

Як наслідок, Україна значно втрачає через непрозорість та низьку ефективність державної політики в сфері приватизації, відсутності привабливого інвестиційного клімату та відсутності (недотримання) гарантій прав власності зарубіжних інвесторів в галузях ПЕК.

Отже, виконаний аналітичний аналіз дозволив виявити головні причини кризового стану підприємств паливно-енергетичного комплексу України: критичний знос основних фондів, низький техніко-економічний рівень систем електро- і теплопостачання, можливість перебоїв у енергопостачанні, нестабільне фінансове положення підприємств енергетики, заборгованість споживачів, криза неплатежів, неефективне регулювання цін на енергоресурси, нестача інвестицій тощо.

Таким чином, аналіз сучасного стану функціонування паливно-енергетичного комплексу України дає підстави зробити загальний висновок щодо відсутності на державному рівні скоординованих дій, які стосуються визначення та реалізації перспективних завдань реформування кожної з його галузей, сфер та секторів, що свідчить про недостатню ефективність державного регулювання розвитку ПЕК України, особливо в умовах російської військової агресії.

2.2. Результативність механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України

Ефективним інструментом визначення результативності механізмів державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу в сучасних умовах є вивчення громадської думки (науковців, експертів, пересічних громадян тощо) через проведення відповідних опитувань. Особливо, якщо такі опитування є репрезентативними та проводяться профільними міністерствами та відомствами.

Таким ефективним інструментом, на наш погляд, є проведення на сайті Міністерства енергетики України опитувань, які в тому числі, дозволяють

отримати реальну оцінку діяльності органів державної влади в питаннях розвитку паливно-енергетичного комплексу з подальшим визначенням напрямів можливого покращення ситуації в зазначеній сфері державного управління.

До таких опитувань можна віднести опитування щодо того, якому напрямку роботи в енергетичній сфері потрібно приділити найбільше уваги (рис. 2.2).

збільшення видобутку енергоресурсів та зміцнення енергонезалежності 166 26%
впровадження енергетичних ринків 63 10%
залучення інвестицій в енергетичний сектор 112 17%
модернізація об'єктів ПЕК 126 19%
анбандлінг державних компаній 4 1%
запобігання корупції 45 7%
розвиток ВДЕ 8 1%
безпека об'єктів ПЕК, у т. ч. кібербезпека 123 19%
Всього опитано осіб: 647

Рис. 2.2. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Якому напрямку роботи, на вашу думку, потрібно приділити найбільше уваги» [28].

Отже, згідно опитування щодо того, якому напрямку роботи потрібно приділити найбільше уваги, найбільше респондентів (26%) вважає, що необхідним є збільшення видобутку енергоресурсів та зміцнення енергонезалежності, 19% опитаних вважають, що це має бути модернізація об'єктів ПЕК та забезпечення безпеки об'єктів ПЕК– також 19%.

Незважаючи на те, що запобігання корупції вважають за важливий напрямок роботи в енергетичній сфері лише 7% опитаних, однак, враховуючи високий рівень корупції в країні загалом, на наш погляд, потрібно більше приділяти уваги саме вирішенню цієї проблеми, про що свідчить наступне опитування на сайті Міністерства енергетики України (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Які, на вашу думку, шляхи запобігання корупції в енергетичній галузі?» [25].

Так, за підсумками опитування лівова частка респондентів вважає, що найбільш дієвим інструментом запобігання корупції в енергетичній галузі

(26%) є відкритість, прозорість та громадський контроль за діяльністю ПЕК (37%), що потрібно враховувати органам державної влади при подальшому реформуванні цієї сфери.

До речі, на опитування щодо того, якими є очікування від реформ в енергетичному секторі України, більшість респондентів (39%) відповіли, що очікують посилення енергетичної незалежності держави та її енергетичної безпеки (рис. 2.4).

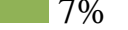

Посилення енергетичної незалежності держави та енергетичної безпеки 1753 39%
Встановлення економічно обґрунтованих тарифів 1101 25%
Конкуренція на енергетичних ринках 820 18%
Підвищення якості енергопостачання 309 7%
Наближення енергетики до потреб суспільства 464 10%
Всього опитано осіб: 4447

Рис. 2.4. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Які ваші очікування від реформ в енергетичному секторі України?» [24].

А кожний четвертий респондент (25%) очікує від реформ в енергетичному секторі України встановлення економічно обґрунтованих тарифів.

Слід зазначити, що встановлення економічно обґрунтованих тарифів на електроенергію, природний газ, тепло залежить від прогресу реформ у всіх галузях та секторах паливно-енергетичного комплексу, які у цих питаннях тісно між собою пов'язані, що потребує відповідного прогресу у питаннях їх

подальшого реформування (рис. 2.5).

електроенергетика 35 29%
ядерна енергетика 19 16%
вугільна промисловість 12 10%
газовий сектор 8 7%
нафтовий сектор 4 3%
відновлювальна енергетика 43 36%
Всього опитано осіб: 121

Рис. 2.4. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «У якій сфері, на вашу думку, досягнуто найбільшого прогресу реформ в енергетиці за різними секторами» [17].

Так, згідно з опитуванням респондентів на сайті Міністерства енергетики України щодо того у якій сфері досягнуто найбільшого прогресу реформ в енергетиці за різними секторами, більшість (36%) вказує на відновлювану енергетику, і, навпаки, найменшого прогресу реформ досягнуто у таких галузях ПЕК, як нафтовий сектор (3%), газовий сектор (7%), вугільна промисловість (10%).

Слід зазначити, що в Україні діє чотири атомних електростанції (АЕС) (оператором яких є НАЕК «Енергоатом»), які експлуатують 15 енергоблоків, оснащених водо-водяними енергетичними реакторами загальною встановленою електричною потужністю 13,835 ГВт [34].

При цьому, на чотирьох енергоблоках Запорізької АЕС та двох енергоблоках Південно-Української АЕС використовується ядерне паливо компанії Westinghouse. У липні 2018 р. Енергоатом провів повне завантаження блоку № 3 Південно-Української АЕС паливом американського підприємства. Раніше паливо з США використовувалося на українських АЕС тільки разом з російським. Співпраця з Westinghouse не обмежується тільки закупівлями ядерного палива, а охоплює також заходи з модернізації і модифікації устаткування для безпечної експлуатації АЕС, закупівлю інженерних послуг, розрахункових кодів, додаткового обладнання для забезпечення відповідного поводження з ядерним паливом, виробленим Westinghouse.

Застосування ядерного палива, виробленого Westinghouse здійснюється відповідно до нормативно-правових актів України і контролюється з боку Держатомрегулювання. При цьому виконано всі необхідні процедури і отримано дозволи на експлуатацію палива Westinghouse, а також відсутні застереження щодо його безпечної експлуатації на енергоблоках ВВЕР-1000 в Україні [68].

Незважаючи на існуючі тенденції в ЄС щодо обмеження функціонування АЕС, на майбутні десятиліття прогнозується подальший розвиток атомної енергетики, що охоплює усе більш широке коло країн, в тому числі й Україну. З урахуванням кон'юнктури, що склалася і перспективної, в атомній енергетиці і на ринку уранової сировини мають бути проведені роботи з виявлення і освоєння конкурентоздатних родовищ або з багатими контрастними рудами, або придатних для розробки високорентабельних методів.

Так, згідно з опитуванням респондентів на сайті Міністерства енергетики України щодо того, який шлях розвитку ядерної енергетики і промисловості найбільш прийнятний для України, переважна більшість (62%) опитаних вважає, що це має бути створення замкненого ядерного циклу в енергетиці (рис. 2.6).

Створити замкнений ядерний цикл в енергетиці 251 62%
Створити незамкнений ядерний цикл в енергетиці 22 5%
Залишити все як є 10 2%
Знайти альтернативу ядерній енергетиці 121 30%
Всього опитано осіб: 404

Рис. 2.6. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Який шлях розвитку ядерної енергетики і промисловості найбільш прийнятний для України?» [23].

На наш погляд, результати наведеного на сайті Міністерства енергетики України опитування доцільно враховувати органам державної влади всіх рівнів у визначенні напрямів та інструментів подальшого розвитку ядерної енергетики України.

Дещо кращі результати виконання запланованих заходів реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» у таких секторах, як теплопостачання (75% виконання запланованих заходів), електроенергетика (52,6% виконання запланованих заходів), євроінтеграція (50% виконання запланованих заходів), відновлювані джерела енергії (42,9% виконання запланованих заходів). Однак зазначені результати також значно поступаються плановим показникам.

Слід зазначити, що підприємства ПЕК беруть найактивнішу участь в рішенні державних проблем, формуванні державної і регіональної влади. Саме підприємства ПЕК поступово завойовують позиції в міжнародних

списках найбільших підприємств, що претендують на транснаціональність. В цілому, ці підприємства знаходяться в приватних руках, окрім деяких галузей, контроль над якими зберігає державу. Конкурентні стосунки на сучасному етапі створені у нафтовому бізнесі – в цій галузі участь державного капіталу мінімальна [17].

В той же час, впродовж великого періоду часу ПЕК виступав донором інших галузей економіки і соціальної сфери, кредитуючи їх за рахунок штучно занижених цін на газ, електроенергію, тепло і відстрочення платежів споживачів енергоносіїв. Забезпечивши за роки реформ необхідну базу для стійкого соціально-економічного розвитку держави, ПЕК істотно знизив показники свого функціонування: в його інфраструктурних елементах основні виробничі фонди досягли високої міри зносу.

У електроенергетиці, наприклад, вона складає близько 52%, у тому числі з машин і устаткуванні – понад 65%. Повністю виробили свій ресурс більше 25% встановленої потужності електростанцій. При збереженні таких тенденцій більше половини працюючого нині генеруючого устаткування відпрацює свій ресурс вже до 2030 року. У газотранспортній системі знос основних фондів складає 56%, у тому числі устаткування компресорних станцій – більше 89%. Технологічно відсталими є і такі елементи паливно-енергетичного комплексу, як нафтопереробка, нафтохімія, газохімія, де знос основних виробничих фондів перевищує 80%, а якість виробленої продукції не забезпечує їх конкурентоспроможності на світовому ринку.

В той же час погіршала структура геологічних запасів енергоресурсів, з'явилися ряд технологічних і фінансових обмежень, що стримують не лише розширене, але і просте відтворення енергетичного потенціалу. Крім того, економічно неспроможна і екологічно несприйнятна орієнтація економіки лише на сировинну спеціалізацію вимагає в сучасних умовах, як переосмислення ролі енергетичного сектора в житті суспільства, так і перегляду системи взаємовідносин ПЕК з державою. Це також обумовлено низьким рівнем виробництва валового внутрішнього продукту на душу

населення при його високій енергоємності з причини енергоємної структури промисловості та інших галузей та сфер економіки.

І хоча українська економіка потенційно має в розпорядженні необхідні інвестиційні ресурси, проте вирішити завдання збільшення інвестицій в паливно-енергетичний комплекс у межах існуючої моделі державного управління, що склалася з інвестиційною діяльністю дуже проблематично. Основною характеристикою існуючої моделі інвестування є її розбалансованість, слабкий зв'язок з процесом розширеного відтворення. По-перше, умови фінансування (висока вартість кредитів, їх терміни) не відповідають низькій окупності інвестиційних витрат. По-друге, широке використання грошових сурогатів привели до втрати мобільності інвестиційних ресурсів. По-третє, сталося роздвоєння інвестиційного процесу на реальні інвестиції в розвиток виробництва і фінансові інвестиції з підвищеними спекулятивними нормами доходності [36].

Завдання, поставлене державою перед паливно-енергетичним комплексом на майбутні десятиліття – стати чинником зростання економіки – вимагає ґрунтовного перегляду низки найважливіших положень Енергетичної стратегії України, прийнятої до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Була проведена значна робота з її розробки, з урахуванням нових підходів і нових рішень для розв'язання проблем, що виникли перед паливно-енергетичним комплексом. В преамбулі зазначається, що «нова Енергетична стратегія України до 2035 року: безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» є документом, який окреслює стратегічні орієнтири розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2035 р, а її реалізація дозволить забезпечити енергетичну безпеку країни і передумови для продовження економічного зростання в Україні [58].

Отже, аналіз результативності державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України дає підстави зробити загальний висновок щодо відсутності на державному рівні скоординованих дій, які стосуються

визначення та реалізації перспективних завдань реформування кожної з його галузей, сфер та секторів, що свідчить про недостатню ефективність державної підтримки розвитку ПЕК України в сучасних умовах воєнного стану в Україні.

2.3. Проблеми та суперечності державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України

В останні роки значні проблеми та суперечності спостерігаються у функціонуванні галузі електроенергетики України, що пов'язано не тільки з глобальною пандемією, а й з наявними протиріччями щодо формування тарифів на електроенергію через стрімкий розвиток відновлюваної енергетики («зелені тарифи»), який є неузгодженим з розвитком інших електрогенеруючих галузей.

Непродумані дії Уряду в зазначеній сфері привели до боргів перед інвесторами відновлюваної енергетики, за які тепер змушені розплачуватися пересічні споживачі електроенергії, яким було підвищено тариф.

Тому скасування пільгового тарифу на електроенергію для населення, згідно з яким вартість перших 100 кВт становила 0,9 грн. / кВт, була зроблена через заборгованість держави перед інвесторами в зелену енергетику: рівень розрахунків з інвесторами в листопаді 2020 р. склав 44% [17].

Тому доцільно було б зберегти пільговий тариф 0,9 грн. для тих, хто економить (серед яких більшість незаможні і пенсіонери), і підняти тариф для тих хто багато споживає більше 400-500 кВт / місяць. За фактом тепер всі малозабезпечені будуть платити 1,68 грн. / кВт, а більшість домогосподарств населення потраплять під тариф 3,2 грн. / кВт (більше 300 кВт на місяць). Фактично платіжка за електроенергію у споживача збільшилася на 100-400 грн. в залежності від обсягу споживання.

Окрім того, щоб повністю компенсувати витрати, які енергоринок

України несе для підтримки завищеного «зеленого» тарифу, потрібно підняти ціну для населення на 100%, а для промислових споживачів – на 50%. Адже в порівнянні з кінцем 2018 р. енергетичні потужності з відновлювальних джерел (сонце, вітер, біомаса) збільшилися в 3,4 рази, до 7,2 ГВт. В Україні різко зростає частка вітрової та сонячної генерації, яка оплачується за «зеленим» тарифом. Це виробництво, яке практично повністю залежить від погодних умов, однак держава змушена балансувати ці витрати за рахунок інших видів генерації, і, в кінцевому рахунку, з кишені споживачів [49].

При цьому, в більшості країн Європи сонячна енергія дешевшає. Ціна сонячних панелей в розрахунку на 1 Вт з 2009 р. знизилася на 91% за рахунок здешевлення технологій і підвищення їх продуктивності. До речі, за прогнозом Міненерго, в 2020 р. «зеленій» генерації споживачі заплатять 52 млрд. грн., що в 2 рази більше, ніж в 2019 р. [49].

Прогнозовано, що лише 7-8% українців готові більше платити за електроенергію заради «зелених» тарифів (рис. 2.6).

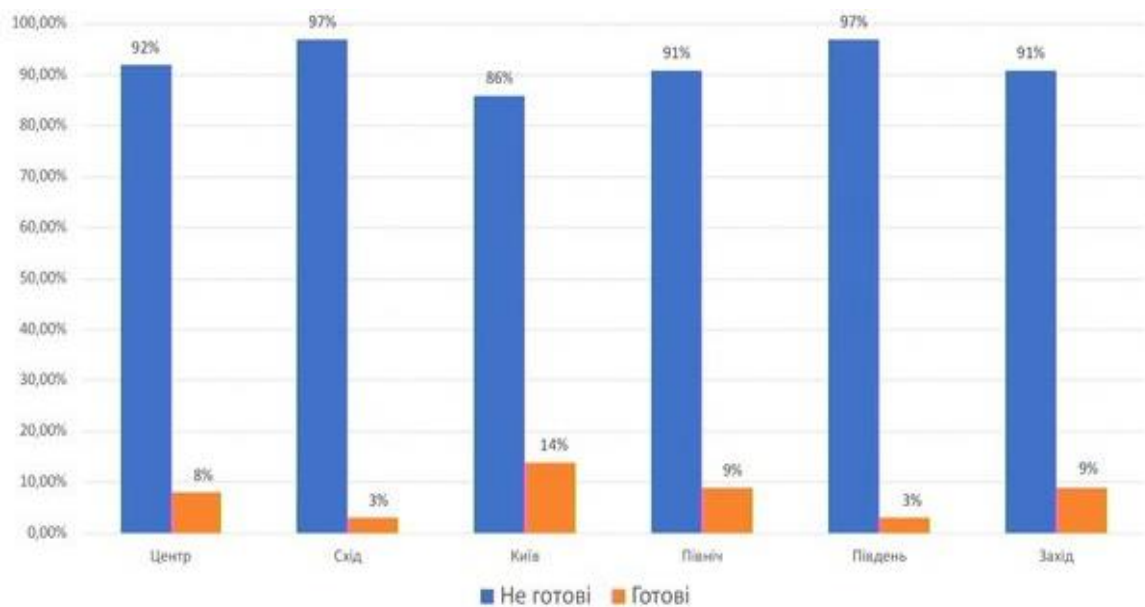

Рис. 2.6. Готовність українців платити за дорожчу «зелену» електроенергію, % опитаних [55].

Джерело: USAID. Проект енергетичної безпеки

Так, лише від 3% до 9% українців, окрім жителів м. Києва, готові платити за електроенергію більше заради роботи відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) на «зеленому» тарифі. У столиці України більше платити за електроенергію заради ВДЕ готові 14%. І це при тому, що тарифи на електроенергію для населення потрібно підняти на 100%, щоб покрити «зелений» тариф.

Тому, щоб в Україні споживачі не платили за «зеленим» тарифом більше, ніж в країнах Євросоюзу, потрібно впровадити європейський досвід аукціонів для електроенергії з відновлювальних джерел. Адже «зелений» тариф в Україні – один з найвищих в світі. У той час, як у всьому світі зелений тариф знижувався через підвищення ефективності та здешевлення обладнання, в Україні до останнього часу його не знижували.

21 липня 2020 р. Верховна Рада України проголосувала проєкт закону №3658 про зниження «зелених» тарифів на 15% для СЕС і 7,5% для ВЕС. При цьому 20% грошових коштів «зеленого» тарифу планується відшкодувати з держбюджету.

За даними НКРЕКУ, в 2020 р. ВДЕ виробляє близько 8% електроенергії, але за рахунок високого «зеленого» тарифу отримує 26% усього грошового обороту ринку електроенергії, що яскраво свідчить про існуючі проблеми функціонування цієї галузі паливно-енергетичного комплексу України.

Отже, суперечності розвитку ринку електричної енергії, пов'язані з «зеленим тарифом» та адміністративно-політичне втручання у його роботу призвело до ситуації, коли АЕС, ТЕС та вугледобувні підприємства можуть зупинити роботу, а невизначений фінансовий стан підприємств генерації ВДЕ дає інвесторам негативний сигнал. Окрім вказаних проблем, через надзвичайну ситуацію, викликану карантинними заходами, також прогнозується суттєве зменшення платежів населення за використані енергоресурси, що, беручи до уваги вже існуючі великі борги компаній, нестиме реальні загрози банкрутства підприємств паливно-енергетичного

комплексу, а відтак – стабільності функціонування енергетичної системи, що може привести до непрогнозованих наслідків.

Таким чином, ситуація в енергетиці України потребує низки невідкладних заходів. В іншому випадку – ТЕС отримають збитки, а вугільні шахти матимуть дефіцит коштів, що може призвести до їх зупинки та закриття (консервації) ТЕС на невизначений період [21].

Крім того, ДП «Гарантований покупець» матиме дефіцит бюджету близько 26,3 млрд. грн., а при розподілі обсягу небалансу в пропорції 50/50 між ВДЕ і АЕС недоплата обом сторонам складе по 13,2 млрд. грн. Для АЕС це означатиме отримання ефективного тарифу на поточний рік у розмірі 48 коп/кВт/год., що нижче операційних витрат компанії, які складають 60-65 коп/кВт/год. [21].

З метою недопущення такого сценарію для українського паливно-енергетичного комплексу необхідно реалізувати наступні антикризові заходи задля усунення негативних тенденцій на ринку електроенергії [21].

1. Необхідно забезпечити збалансовану роботу галузі, а саме:
 - усунути адміністративно-політичне втручання у алгоритм продажу генерації НАЕК «Енергоатом», ПрАТ «Укргідроенерго», ТЕС і ДП «Гарантований покупець» на ринку «на добу наперед»;
 - скасувати штучні обмеження за заявкою на ринку «на добу наперед» ДП «Гарантований покупець»;
 - скасувати обмеження за заявкою АЕС і ТЕС в нічний період, які зобов'язують продавати електроенергію в збиток;
 - визначити параметри скорочення тарифу ВДЕ і ввести мораторій на добудову об'єктів відновлюваної енергетики;
 - переглянути структуру тарифу НЕК «Укренерго» з урахуванням невиконаних зобов'язань перед відновлюваною енергетикою.
2. Вирішити проблеми заборгованості за електроенергію та забезпечення 100% оплати поточного споживання через:
 - роз'яснювально-інформаційну кампанію щодо необхідність

своєчасної 100% оплати за спожиту електроенергію;

- укладання договорів реструктуризації заборгованості за вироблену електроенергію за об'єктами ВДЕ і АЕС з визначенням джерел фінансування;
- проведення аукціонів на будівництво потужностей відновлюваної енергетики;
- індексацію тарифів на електроенергію для населення [21].

Прийняття на державному рівні зазначених термінових заходів щодо «зелених тарифів» дозволить забезпечити подолання кризових явищ, забезпечити громадян та економіку країни електроенергією, яка є основною цивілізаційною складовою життя сучасного суспільства.

До речі, існують й інші (окрім «зеленого» тарифу) шляхи поліпшення якості електропостачання споживачам, про що свідчить опитування, проведене на сайті Міністерства енергетики України (рис. 2.7).

модернізація електромереж 423 36%
впровадження ринку електроенергії та конкуренція 354 30%
підвищення ефективності роботи електропостачальних організацій 143 12%
економічно обґрунтована вартість електроенергії 92 8%
впровадження механізму стягнення штрафів за неякісне електропостачання 167 14%
Всього опитано осіб: 1179

Рис. 2.7. Опитування на сайті Міністерства енергетики України: «Що, на вашу думку, сприятиме поліпшенню якості електропостачання споживачам?» [22].

Так, на вищезазначене питання «що сприятиме поліпшенню якості електропостачання споживачам?», більшість респондентів (36%) відповіли, що модернізація електромереж та впровадження ринку електроенергії та конкуренція (30%).

Звісно, брак фінансування для модернізації та реконструкції діючих електричних мереж і електропідстанцій та будівництва нових значно знижує надійність роботи Об'єднаної енергетичної системи України.

Також значні проблеми виникають у зв'язку з недостатньою пропускною спроможністю ліній електропередач для видачі потужностей українських атомних електростанцій (Рівненської, Хмельницької, Запорізької), недостатнім рівнем надійності енергопостачання півдня Одеської області, наявними проблемами щодо передачі надлишкової енергії Західного регіону, центру і сходу країни.

Суперечливими залишаються методи ціноутворення на електричну енергію, які, з одного боку повинні базуватися на низьку платоспроможність населення України, а з іншого – на принципі економічно обґрунтованих витрат суб'єктів господарювання для їх ефективного функціонування і розвитку, а також стимулювання залучення інвестицій в розвиток галузі, впровадження новітніх технологій, ефективного споживання паливно-енергетичних ресурсів, використання нетрадиційних і відновлювальних джерел енергії.

Ще однією проблемою паливно-енергетичних ринків України є один з найнижчих рівнів конкуренції.

Так, після розпаду СРСР Україна отримала в спадок чимало великих капіталомістких підприємств і природних монополій, які є історично непрозорими і неорієнтованими на клієнта.

З отриманою після здобуття незалежності спадщиною в Україні також обійшлися не дуже ефективно. Приватизація, яка відбулася, було непрозорою, несправедливою та неефективною. Замість того, щоб приватизація сприяла зростанню конкуренції та ролі ринку, Україна

отримала політично впливових власників великих підприємств, які не зацікавлені в підвищенні конкуренції після приватизації (як і в проведенні прозорої приватизації). А в тих випадках, коли великі підприємства залишилися в державній власності, олігархи знайшли шляхи, як посилити на них вплив [12].

Ще однією проблемою та суперчністю, яка потребує вирішення є той факт, що на паливно-енергетичних ринках України спостерігається низький рівень конкуренції, а, часто, вона взагалі відсутня (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Галузі та сфери паливно-енергетичного комплексу України, де відсутня (мінімальна) конкуренція [12].

Так, наприклад, у сегменті постачання газу для населення домінують так звані газзбути. Тобто, збутові компанії, які тільки формально були виокремлені з облгазів, історично є стовідсотковими монополістами з постачання газу. При цьому статус газзбутів, як регіональних монополій дозволив їм у другій половині 2020 р. встановлювати маржу від 25% до 45% в порівнянні з ціною, яку пропонував державний постачальник газу [12].

Конкуренція в сегменті постачання електроенергії і тепла також практично повністю відсутня. До того ж, у споживачів немає можливості вільного вибору постачальника цих енергоресурсів – фактично споживачі закріплені за регіональними монополістами.

Відсутність великих прозорих міжнародних компаній в сегменті видобутку газу і нафти також є симптомом недостатнього розвитку ринку. Більш того, стратегічні міжнародні інвестори відсутні і в таких сегментах, як транспортування газу і нафти. Окрім того, майже 100% переробки нафти в Україні зосереджено на одному підприємстві.

Видобуток вугілля, зокрема марок, що використовуються для генерації електроенергії, також є концентрованим, адже в руках однієї великої приватної промислової групи зосереджено понад 60% видобутку [12].

У виробництві електроенергії спостерігається також висока частка ДП «НАЕК» Енергоатом», особливо в режимі «базового графіка». Тим часом, інша приватна промислова група займає близько 50% в структурі теплової генерації (яка є критичною для всієї енергосистеми) і 90% генерації в Бурштинському острові.

Слід зазначити, що паливно-енергетичні ринки України мають один з найнижчих рівнів конкуренції серед локальних ринків в Європі, що сприяє тому факту, що монополісти встановлюють: високі ціни та економічно необґрунтовані тарифи, отримують надприбутки, не зацікавлені в поліпшенні якості та надійності своїх послуг, не вкладають в необхідному розмірі інвестиції в модернізацію енергетичних потужностей, а їх діяльність є непрозорою та неефективною, що, однак, не заважає цим компаніям-монополістам, які перебувають у власності олігархів або в державній власності, домінувати на енергетичних ринках країни. В результаті – недоінвестованість галузей паливно-енергетичного комплексу, відсутність стратегічних інвесторів та іноземних компаній, які принесли б в Україну міжнародну експертизу та готовність працювати в умовах конкуренції.

Україна, на жаль, до сих пір не змінило ситуацію з монополіями найкраще. Це пов'язано з тим, що правила в Україні такі ж недосконалі, як і ринки, адже незважаючи на значний прогрес, практично всі вторинне законодавство в енергетиці (кодекси, правила ринку, правила поставки і т.п.) в повному обсязі відповідає європейському законодавству. Енергетичний

ринок далекий за своїми правилами, структурою, ефективністю і ліквідністю від європейського. Тому, навіть вчинені зрушення на краще в окремих напрямках української енергетики не повинні ставати підставою для самовдоволення, яке дуже небезпечно для проведення повноцінних, а не половинчастих реформ. Тому ринки необхідно демонополізувати, повністю і остаточно, а місце непрозорих неефективних власників повинні зайняти стратегічні інвестори, в тому числі міжнародні, готові і вміють працювати на ринку, де панує конкуренція [12].

В цілому, до основних проблем і суперечностей державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах існуючих викликів слід віднести:

- недосконалість законодавчого та нормативно-правового забезпечення функціонування паливно-енергетичного комплексу України;
- недосконалість системи державного регулювання галузі, адже більшість показників затверджених загальнодержавних програм і стратегій не досягнуті, а жодна галузева і загальнодержавна програма розвитку ПЕК не виконується в повному обсязі;
- підприємства ПЕК є найбільшими кредиторами і донорами економіки, внаслідок чого відбувається фактично безвідсоткове кредитування ними окремих галузей економіки і населення;
- складне фінансове становище підприємств ПЕК, головними причинами якого є: російська військова агресія, криза неплатежів в житлово-комунальній сфері, фіскальний характер податкової системи, відсутність «довгих та дешевих» кредитних ресурсів;
- нестача інвестицій в усіх галузях ПЕК, а джерела фінансування інвестицій не визначені або нереалістичні;
- переважання адміністративних методів державного регулювання розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України;
- зниження потужності АЕС, рекордно низькі запаси вугілля, значна кількість виведених у аварійний ремонт енергоблоків ТЕС; 15

реакторів чотирьох АЕС зношені на 80%, а рівень зносу електромереж становить 60-70% [69];

- Україна змушена була купувати майже 70% всього ядерного палива для АЕС у російської компанії «ТВЕЛ», що створює загрозу національній енергетичній безпеці і вимагає диверсифікації та переходу на українських АЕС на паливо компанії Westinghouse [54];

- незважаючи на те, що в Україні ще з 1 липня 2019 р. функціонує новий ринок електроенергії за стандартами Європейського союзу, але реформа не завершена, адже ще не ліквідовано перехресне субсидування, а значний адміністративний вплив держави на зазначений ринок зберігається.

Це свідчить про недосконалість державної політики розвитку ПЕК України, підвищення ефективності та результативності яких сприятиме подоланню кризи, сталому розвитку країни та підвищенню рівня енергетичної безпеки держави.

Отже, в межах існуючої державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу, враховуючи специфічні його особливості, кардинально вирішити існуючі проблеми та протиріччя неможливо, що потребує удосконалення механізмів державного впливу на функціонування зазначеної сфери, які мають базуватися на науково-методологічній основі і сучасних економіко-математичних, статистичних і експертних методах аналізу і прогнозування; будуватися на основі балансу інтересів регіональних і галузевих структур з урахуванням економічних, соціально-історичних, природно-кліматичних і інших особливостей. Державна політика розвитку паливно-енергетичного комплексу в умовах воєнного стану та критичної обмеженості інвестиційних ресурсів і підвищеного ризику має передбачати, в першу чергу, визначення пріоритетних напрямів фінансування з урахуванням суспільно-громадської значущості інвестиційних проєктів для сталого розвитку країни та підвищення рівня життя населення.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

3.1. Концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України

З метою ефективного використання наявних в країні енергетичних ресурсів і формування основи стабільного забезпечення української економіки усіма видами енергії, потрібна науково обгрунтована і позитивно сприйнята суспільством і інститутами державної влади довгострокова енергетична політика. При цьому головне її завдання має полягати у визначенні напрямів і темпів розвитку паливно-енергетичного комплексу країни і об'єднанні їх з цілями соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Актуальність цього завдання обгрунтовується ще й тим, що через необхідність значних обсягів інвестицій та значної капіталоемності паливно-енергетичного комплексу пред'являє значні вимоги до розвитку економіки в цілому та її інвестиційного блоку зокрема. Тобто розробка енергетичної стратегії має бути пов'язана з детальним опрацюванням варіантів розвитку економіки України на тривалий термін, інакше прогнозування навряд чи досягне своїх цілей.

Слід зазначити, що «Енергетична стратегія України на період до 2030 року» фактично не передбачає істотних змін структури паливно-енергетичного балансу країни, що формується здебільшого на базі викопних джерел енергії. Стратегія розвитку паливно-енергетичного комплексу, яка значною мірою базується на первинних енергоресурсах природного газу і нафти несе реальну загрозу енергетичній безпеці України.

Однак, енергетична стратегія не повинна розглядатися в якості

документу, який вичерпно і точно визначає натуральні і вартісні техніко-економічні показники функціонування енергетичного сектора країни на роки вперед, адже історія України свідчить, що навіть за часів значного адміністративного контролю за функціонуванням економіки жоден з планів економічного розвитку навіть на більш короткостроковий період (5 років) не був виконаний за натуральними показниками. Більше того, надмірна адресація до конкретних пооб'єктних показників економічного розвитку при стратегічному плануванні, знижує гнучкість стратегії до різних сценаріїв зростання і розвитку та погрожує кризовими наслідками при настанні відхилень від заданих показників, передбачити появу яких на сьогодні неможливо.

Тому в умовах ринкової економіки зі значним ступенем свободи економічної діяльності, результатами реалізації енергетичної стратегії держави повинні стати, з одного боку, максимальне використання енергетичного потенціалу країни на основі створення відповідної економічної мотивації суб'єктів ПЕК і споживачів їх продукції, а з іншого боку, страхування ризиків існуючих і перспективних обмежень розвитку.

Основною метою стратегії є забезпечення стійкого розвитку ПЕК на основі економічної моделі, яка відповідає основним напрямам загальної соціально-економічної політики держави і базовим принципам функціонування ринкової економіки. Тому реалізація стратегії вимагає: розробки і прийняття комплексного енергетичного законодавства; визначення системи реалізації державної енергетичної політики, статусу єдиного паливно-енергетичного балансу України, інституціоналізації довгострокових інструментів енергетичної політики та їх пріоритету над короткостроковими; ідентифікації широкого спектру потенційних загроз енергетичної безпеки країни і створення спеціальної системи страхування ризиків виникнення кризових ситуацій стихійної, ринкової і геополітичної природи; розробки секторальних планів стимулювання економічного розвитку галузей ПЕК, що враховують загальну логіку державної

енергетичної політики; вироблення єдиної експортної політики в енергетичній сфері.

Тому у серпні 2017 р. Кабінет Міністрів України прийняв «Енергетичну стратегію України на період до 2035 р.», головною метою якої є задоволення «потреб суспільства та економіки в паливно-енергетичних ресурсах у технічно надійний та безпечний, економічно ефективний та екологічно прийнятний спосіб для гарантування життєдіяльності суспільства» [58].

В ширшому розумінні, сталий розвиток енергетичного сектору визначено в ЕСУ 2035 ключовим кроком на шляху до відновлення та зростання економіки України. У цьому сенсі вона відображає бачення, викладене в інших національних енергетичних планах, у яких галузева трансформація енергетичного сектору вміщена у ширший контекст цілей економічної політики, таких як підвищення національної конкурентоспроможності та створення нових економічних можливостей для громадян.

Необхідно гарантувати сталий характер цієї концепції незалежно від майбутніх кадрових перезавантажень уряду та забезпечити, щоб не був втрачений певний прогрес. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. (ЕСУ 2035) містить 5 основних розділів. У Розділі 1 наведено стислий виклад глобальних енергетичних тенденцій стосовно України та огляд проблем і можливостей для енергетичного сектору України. У Розділі 2 викладено 6 основних стратегічних цілей реформи енергетичного сектору, а також перелік стратегічних пріоритетів для досягнення кожної цілі. У Розділі 3 представлено перелік цілей енергетичної політики в різних підгалузях та запропоновано часові рамки реалізації ЕСУ 2035. Розділ 4 містить перелік пріоритетів політики, орієнтованої на покращення ділового клімату та підвищення інвестиційної привабливості енергетичного сектору. У Розділі 5 міститься огляд зобов'язань з нагляду та моніторингу реалізації ЕСУ 2035, що належать до компетенції різних зацікавлених сторін [11].

Слід зазначити, що згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» концептуально передбачається кардинальна зміна співвідношення окремих видів джерел первинного постачання енергії у загальному первинному постачанні енергії (ЗППЕ), що розраховується як сума виробництва (видобутку), імпорту, експорту, міжнародного бункерування тощо (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура загального первинного постачання енергії (ЗППЕ) України, % [58]

Найменування джерел первинного постачання енергії	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2020 р.	2025 (прогноз)	2030 (прогноз)	2035 (прогноз)
Вугілля	30,4	28,8	29,6	22	16,1	14,3	12,5
Природний газ	28,9	27,4	27,5	29,3	31	30,8	30,2
Нафтопродукти	11,6	14,2	14,5	11,5	9,2	8,2	7,3
Атомна енергія	25,5	25,1	23,8	29,3	32,2	29,7	25,0
Біомаса, біопаливо та відходи	2,3	3,4	3,4	4,9	6,9	8,8	11,5
Сонячна та вітрова енергія	0,1	0,1	0,2	1,2	2,4	5,5	10,4
ГЕС	0,5	0,9	1,0	1,2	1,1	1,1	1,0
Термальна енергія	0,6	0,6	0,5	0,6	1,1	1,6	2,1
Всього	100	100	100	100	100	100	100
у т.ч. викопні ресурси	96	95	95	92	88	83	75
у т.ч. відновлювані ресурси	4	5	5	8	12	17	25

Така кардинальна зміна співвідношення окремих видів джерел первинного постачання енергії у загальному первинному постачанні енергії є обґрунтованою, адже Україна має намір до 2070 р. повністю відмовитися від викопних видів палива. При цьому, з огляду на European Green Deal, відмова

від викопних видів палива повинна відбуватися поступово, без негативного впливу на економіку і зайнятих в галузі працівників.

Девіз справедливої трансформації вугільної галузі, закладений в Європейському «зеленому» курсі: «необхідно потурбуватися, щоб ніхто не залишився позаду». Необхідно залучати реальну матеріальну і технічну допомогу партнерів України, а також створювати стимули розвитку нових бізнесів в вугільних регіонах.

Проект концепції трансформації вугільної галузі передбачає розподіл шахт на три групи: перша – шахти, які підлягають інтеграції з ПАТ «Центренерго» і є його ресурсною базою, друга – шахти подвійного призначення, які видобувають і енергетичне, і коксівне вугілля, що використовується в металургії, а третя -шахти, що підлягають приватизації, в тому числі як цілісні майнові комплекси з припиненням вуглевидобування. Для цього необхідно провести комплексний аудит діяльності державних вугледобувних підприємств [11].

Визначна особливість Концепції полягає у тому, що вона базується на багатофакторному економіко-математичному моделюванні сценаріїв розвитку енергетичного сектору України із перспективою на період до 2050 року, здійсненому для визначення цілі другого НВВ України відповідно до Паризької угоди. Цей підхід базується на найкращих світових практиках складання документів стратегічного планування в енергетиці, зокрема тих, які застосовуються в Міжнародному енергетичному агентстві (МЕА) та інших міжнародних організаціях, а також в ЄС [2].

Пропонується новий підхід до стратегування – визначальною ціллю стає зменшення обсягу викидів парникових газів (ПГ) таким чином, щоб забезпечити перехід до кліматично нейтральної економіки України у 2070 році в соціально прийнятний спосіб. Проміжною ціллю при такому переході стане скорочення викидів ПГ в 2030 році до рівня, який буде визначено в другому НВВ України відповідно до вимог кліматичної Паризької угоди, який, в свою чергу, відповідатиме висновкам Спеціального звіту

Міжурядової групи експертів з питань змін клімату (МГЕЗК) про наслідки підвищення глобальної середньої температури на 1,5°C.

Концепція є динамічним документом і буде оновлюватися з урахуванням майбутніх тенденцій і змін в світовій кліматичній, екологічній, економічній, енергетичній політиці, розвитку технологій, методів управління та знань. Планом реалізації Концепції на найближче десятиліття буде Інтегрований план з боротьби зі зміною клімату та розвитку енергетики до 2030 року [2].

Боротьба зі зміною клімату є глобальним викликом, який вимагає широкої міжнародної співпраці, консенсус щодо якої знайшов відображення у низці послідовно укладених міжнародних угод: Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), Кіотському протоколі, Паризькій угоді. Україна залишається активним учасником міжнародної боротьби зі зміною клімату і послідовно ратифікувала усі зазначені угоди.

Україна стала однією з перших європейських країн, ратифікувавши 14 липня 2016 року Паризьку угоду, одним із аргументів чого стали питання суттєвих кліматичних змін на території України, що зумовлюють підвищення ризиків для здоров'я і життєдіяльності людини, природних екосистем та секторів економіки, а також питання забезпечення національної, екологічної, економічної та енергетичної безпеки України.

Основними негативними наслідками зміни клімату в Україні, про які говорять українські вчені, є: підвищення ризиків для здоров'я людини, пов'язаних практично з усіма проявами гідрометеорологічних явищ; значне зменшення врожаїв основних сільськогосподарських культур; загострення проблем з водопостачанням вже не тільки південних і південно-східних регіонів; посилення деградації земель та опустелювання; зменшення продуктивності, життєздатності та стійкості лісів; пришвидшення деградації екосистем; виникнення аварій і нестабільного функціонування електричних мереж та централізованих систем теплопостачання, інших об'єктів інфраструктури та багато іншого.

У листопаді 2018 р. Європейська Комісія представила довгострокову стратегічну концепцію зниження викидів ПГ, показавши, яким чином Європа може прокласти шлях до кліматичної нейтральності – економіки з нетто-нульовими викидами ПГ до 2050 року. Вона містить сім основних стратегічних складових: максимізація енергоефективності; максимальне розгортання відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) та електрифікації; перехід до екологічно-чистого транспорту; запровадження циркулярної економіки (економіки замкнутого циклу); розробки «розумних» мереж та комунікацій; розширення біоенергетики та природного поглинання вуглецю; поглинання решти викидів CO₂ за рахунок технологій поглинання та зберігання вуглецю (carbon capture and storage) [8].

Залишаючись й надалі активним учасником глобальної боротьби зі зміною клімату та адаптації до неї, визнаючи свою відповідальність за досягнення цілей Паризької угоди та керуючись національними інтересами та пріоритетами, Уряд України пропонує Концепцію, побудовану на сучасних світових наукових знаннях та практиках, яка передбачає таку динаміку скорочення викидів ПГ, щоб перейти до кліматично нейтральної економіки в другій половині цього століття на основі справедливості та у контексті сталого розвитку і зусиль з викорінення бідності, як того вимагає стаття 4 Паризької угоди.

ВДЕ стають визначальними напрямками енергетичного переходу України. Сама структура необхідних енергетичних ресурсів буде зазнавати суттєвих змін, передусім через випереджальну електрифікацію економіки (транспорт, промисловість, будівлі), що вимагатиме значного збільшення частки ВДЕ при виробництві електроенергії та відповідного зменшення використання викопних видів палива.

У свою чергу, «зелений» енергетичний перехід дозволить досягнути такі основні цілі:

- 1 Україна – енергонезалежна та стійка до безпекових викликів країна;
- 2 В Україні виробництво та споживання енергії є сталим;

З Україна є країною з кліматично нейтральною економікою до 2070 р. [8].

Тобто енергетичний перехід є вирішальним для соціально-економічного зростання України, підвищення рівня життя населення, збільшення конкурентоздатності українських підприємств та національного виробництва, просування України в світових рейтингах свобод та бізнесу.

Слід зазначити, що відновлювані джерела енергії в поєднанні з підвищенням енергоефективності утворюють найпотужніший інструмент у декарбонізації національних та глобальної економік.

Україна володіє значним природним потенціалом для здійснення «зеленого» переходу в усіх секторах економіки. Враховуючи можливості та доступність сучасних технологій відновлюваної енергетики, а також стрімкий їх розвиток, Україні цілком під силу та економічно доцільно до 2050 р. досягнути 70% частки ВДЕ у виробництві електроенергії. Причому значну частину (до 15%) має складати виробництво електроенергії за рахунок дахових сонячних електростанцій в домогосподарствах та бізнесі [2].

Передбачається значне збільшення ролі децентралізованого електропостачання, що вимагатиме використання сучасних технологій, пов'язаних з управлінням попитом, розподіленням накопиченням та розподіленою генерацією.

Сучасним трендом трансформації економічних відносин є діджиталізація, яка буде супроводжуватися значним скороченням залучення в обіг природних та технічних ресурсів, обсягу їх фізичних переміщень, прискорюватиме швидкість економічних та адміністративних процесів, дозволить надавати послуги дистанційно, полегшуватиме урядування, оптимізуватиме переміщення людей та використання транспорту. Зазначені ефекти сприятимуть розбудові ресурсо- та енергоефективної, кліматично нейтральної економіки. Декарбонізація енергетики має супроводжуватись її децентралізацією та розвитком розподіленої генерації, які спричинятимуть стрімке збільшення кількості енергетичних об'єктів, зв'язків та ускладнення

енергетичних систем [2].

Зміна структури економіки України має забезпечити поступовий «зелений» перехід та зменшення частки видобувних галузей в економіці та експорті. Збільшення використання ВДЕ спричинятиме скорочення потреби у традиційному викопному паливі та згорання окремих видобувних галузей, передусім у вугільному секторі. Декарбонізації у секторах видобутку та постачання енергоресурсів сприятиме скорочення втрат при транспортуванні природного газу, електроенергії та тепла, що потребуватиме істотної модернізації магістральних та розподільних мереж, децентралізації енергопостачання тощо.

Так, в електроенергетиці мають відбуватися паралельні процеси модернізації, скорочення викидів ПГ та поступового скорочення вугільної генерації шляхом соціальної прийнятності.

Повне заміщення вугільних теплових електростанцій (ТЕС) до 2050 р. відбуватиметься за рахунок розвитку сонячної та вітрової генерації, електростанцій на біомасі у поєднанні з новими високоманевровими генеруючими потужностями на газі (в більш віддаленій перспективі на синтетичному газів виробленому завдяки ВДЕ), технологіями акумулювання та зберігання електроенергії для балансування в енергосистемі та, можливо, новими технологіями ядерної енергетики [8].

Передбачається збільшення частки когенерації, і там, де буде економічно-доцільно, на спалювальних установках можуть використовуватись технології уловлювання та зберігання вуглецю (carbon capture and storage).

Частка атомної генерації в електроенергетичному балансі України зменшиться до рівня 20-25%, а гідроенергетики – залишиться на поточному рівні. Нові атомні потужності можуть будуватись на основі технології малих модульних ядерних реакторів. При цьому імпорт електроенергії не має відігравати суттєвої ролі в електрозабезпеченні секторів економіки, однак, разом із експортом електроенергії, відіграватиме вагомий роль для

балансування Об'єднаної енергетичної системи України [2].

Для забезпечення «зеленого» енергетичного переходу необхідно побудувати сучасні енергетичні ринки з високим ступенем відкритості та конкуренції, які стимулюватимуть гравців до оптимізації витрат та цін, а споживачів – до раціонального енергоспоживання. При цьому роль споживачів має змінитися у бік їхнього перетворення на активних гравців ринку в частині виробництва енергії та надання послуг балансування.

Важливим фактором розвитку конкуренції має бути інтеграція енергетичних ринків України з європейськими, торгівля енергетичними товарами та послугами, а також збільшення частки іноземних гравців на енергетичних ринках України. При цьому важливо забезпечити вільний, недискримінаційний і прозорий доступ третіх сторін до енергетичної інфраструктури (електричних, газових та теплових мереж), яка має бути істотно модернізована.

Перехід до кліматично нейтральної економіки має супроводжуватись масштабними інвестиціями і витратами в енергетиці та секторах споживання, спрямованими на впровадження нових технологій виробництва, транспортування та споживання енергії. Тому важливим є розбудова не лише екологічно та кліматично дружньої, а й економічно доступної енергетики, щоб уникнути цінового шоку для споживачів, соціально-економічного і політичного спротиву, а забезпечити соціальну прийнятність «зеленого» енергетичного переходу [8].

Важливу роль має бути приділено енергетичним кооперативам за прикладом європейських країн, які мають ставати вагомими гравцями на локальних енергетичних ринках, посилюючи конкуренцію та розвиток децентралізованої енергетики на основі відновлюваних джерел та з орієнтацію на місцеві енергетичні ресурси.

Окрім того, Уряд має забезпечити створення сприятливого інвестиційного клімату для здійснення «зеленого» енергетичного переходу, щоб заохочувати бізнес та населення до інвестицій як в чисті та кліматично

дружні технології, так і у відповідну інфраструктуру. Для переходу України до кліматично-нейтральної економіки необхідно щорічно забезпечувати залучення інвестицій в середньому на рівні 5% від ВВП [2].

Побудова суспільного консенсусу щодо «зеленого» переходу вимагає змін підходу в урядових комунікаціях від традиційних інформаційних кампаній «для всіх» до цільового підходу, спрямованого на «агентів змін» – гравців ринку, інвесторів, активних споживачів. Закріплення на рівні законодавства і ринкових практик класу проз'юмерів, енергетичних кооперативів та ОСББ як повноцінних учасників енергоринків дозволить використати їх потенціал, як бенефіціарів енергетичного переходу.

Отже, зміст концептуальних засад стратегії державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України має полягати у: сприянні розвитку конкурентного середовища, демонополізації та диверсифікації; поступовій відмові від державного субсидування та перехресного субсидування одних галузей та сфер ПЕК за рахунок інших; переході від адміністративного державного регулювання до дерегулювання на основі процесів децентралізації та делегування повноважень; поступовій відмові від директивного державного регулювання на користь демократичного публічно-приватного партнерства; запобіганні та протидії корупційним проявам в системі державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України.

3.2. Напрями удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України

Серед невідкладних і першочергових завдань держави в сучасних умовах є забезпечення енергетичної безпеки шляхом відповідного реформування галузей та сфер паливно-енергетичного комплексу країни, впровадження відповідно світовій практиці ефективних механізмів державної політики. Це питання належить до пріоритетних для держави в сучасних

умовах глобальних викликів, адже в значній мірі визначає рівень її національної безпеки. Адже Україна, на жаль, не є енергосамодостатньою, що робить її вразливою існуючим викликам та ризикам не тільки в економічній сфері, а й у політичній та безпековій.

Визначені вище проблеми та суперечності розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах вимагають відповідного удосконалення його державного регулювання, особливо в частині формування ефективної державної політики в сфері приватизації енергетичних об'єктів, формування сприятливого інвестиційного клімату в енергетичній сфері з метою модернізації відповідних галузей та сфер ПЕК.

Так, наприклад, обсяг необхідних інвестицій для оновлення електромереж країни на рік становить 11 млрд. грн. У той же час, за останні 3 роки інвестиції в розподільні електричні мережі згідно виконаних операторами систем розподілу інвестиційних програм становлять 4,0 млрд. грн. на рік. При існуючій моделі тарифоутворення обсяги фінансування робіт з оновлення мереж за інвестиційними програмами охоплюють незначний відсоток від потреби, що призводить до недостатнього фінансування пріоритетних робіт з підвищення енергоефективності та економічності роботи електричних мереж [9].

Тому для залучення інвестицій в електромережі необхідний зважений підхід до стимулюючого регулювання у сфері розподілу електроенергії. Разом з тим, варіант реформи, який пропонує НКРЕКУ не дозволить залучити необхідну кількість інвестицій і поліпшити інвестиційну привабливість електромереж, зокрема, через пропозицію регулятора розділяти всі активи операторів системи розподілу на 2 частини: стару на нову базу і нарахування ставки повернення інвестицій в них на рівні 1% на стару базу і 15% на нову базу, що не дозволить повернення інвестицій на 3 рік після вкладення [9].

Зазначений поділ баз активів і нарахування різних ставок повернення інвестицій суперечить європейській практиці і не зможе забезпечити

досягнення ключових цілей, які поставлені перед RAB-тарифом, а саме, залучити інвестиції для оновлення інфраструктури електромереж, знизити показники надійності електропостачання SAIDI, а також зменшити технологічні втрати.

У громадському союзі «Розумні електромережі України», що об'єднує 14 операторів системи розподілу (ВСР), стверджують, що такий підхід не прийнятний для іноземних інвесторів і ставить під загрозу приватизацію належних державі пакетів акцій ВСР: ці параметри не поліпшують умови інвестування в Україні та не співвідносяться зі ставками облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), кредитів, депозитів [25].

Запропонована НКРЕКУ методологія не дозволить інвестору вкладати кошти в галузь і мати доходи з неї: за такої практики інвесторам вигідніше вкладатися в ОВДП, ніж в електромережі. Тому не вигідні умови для інвесторів можуть зірвати приватизацію обленерго, що знаходяться в державній власності. Економічно доцільно, щоб ставка доходності на нову базу дорівнювала середньозваженої вартості капіталу, тоді ці об'єкти стають інвестиційно привабливим і зрозумілим для будь-якого інвестора. Тому методологія повинна дотримуватися принципу балансу інтересів ВСР і споживачів. Доцільно скористатися європейським досвідом: не розділяти бази активів обленерго, ставку прибутковості від інвестування визначати на рівні WACC (середньозваженої вартості капіталу), повертати норму прибутку в поточному році інвестування. Адже тільки прийняття зваженого з точки зору параметрів регулювання рішення про введення стимулюючого регулювання і застосування дієвого контролю ліцензіатів з боку НКРЕКУ дозволить вирішити накопичені роками проблеми розподільних компаній і забезпечити якість і безперебійність електропостачання споживачів [25].

Особливих підходів щодо удосконалення державного регулювання вимагає вугільна промисловість України. Більшість вугледобувних підприємств цієї галузі, в тому числі майже всі державні шахти, мають в контексті проблеми, що мають спільну особливість. Як і галузь в цілому,

вони збиткові, отримують від держави солідні бюджетні дотації на покриття фактичних витрат за різними напрямками витрачання і на технічне переозброєння. Ці витрати з року в рік збільшуються, а показники роботи галузі перманентно погіршуються.

Дослідження Інституту економіки промисловості (ІЕП) Національної академії наук України переконливо показали, що державна підтримка вугільних шахт дозволяє досягти рівня ефективності видобутку вугілля, який дозволяє конкурувати на зовнішніх ринках, лише у виняткових обставинах, при сприятливому поєднанні гірничо-геологічних умов і високому організаційно-технічному рівні виробництва.

Це дозволяє стверджувати, що державна підтримка вугільних шахт в нинішньому її вигляді не сприяє реформуванню галузі.

Державна підтримка технічного переозброєння шахт в нинішній безоплатній формі слід скасувати і перейти до кредиту, який повинен погашатися підприємствами за рахунок економічного ефекту, одержуваного від його використання і тільки відсотки за кредит слід погашати за рахунок бюджету. Такий порядок дозволить, не збільшуючи витрати бюджету, в кілька разів збільшити кошти, що направляються на технічне переозброєння, і підняти ефективність їх використання та капіталізацію вугільної галузі.

Одночасно, виходячи з балансу перспективної потреби у вугільній продукції всіх сфер і форм власності (такий баланс до теперішнього часу в країні відсутня), слід максимально використовувати весь арсенал способів зниження витрат бюджету на покриття витрат з собівартості, що не окуповуються надходженнями від реалізації. Необхідно, зокрема, впорядкувати ціноутворення, здійснити приватизацію низькорентабельних шахт з використанням отриманих коштів на їх інвестиційні програми, почати консервацію збиткових шахт з відносно великими залишковими запасами вугілля, продовжити закриття безнадійно збиткових шахт. Паралельно слід активізувати науково-дослідну та проектно-конструкторську діяльність, спрямовану на створення ефективних способів розробки родовищ і

технології, а також технічних засобів видобутку вугілля на пластах «малої потужності» на великих глибинах, розширювати масштаби нового будівництва і докорінної реконструкції шахт зі збільшенням виробничих потужностей [10].

Стратегічним напрямком реформування вугільної галузі повинна стати докорінна перебудова, а по суті створення нової галузі на базі потужних самостійних шахт, оснащених передовими, надійними і високопродуктивними технічними засобами виїмки вугілля, проведення підготовчих виробок, контроль і забезпечення безпеки виробництва. В результаті галузь має повністю відмовитися від державної підтримки, знизивши залежність економіки України від імпорту енергоносіїв. А процес закриття українських шахт повинен бути поетапним, визначати пріоритетність областей і міст, які потребують програмної підтримки в першу чергу [10].

Важливим напрямом удосконалення державного регулювання нафтової галузі є, окрім необхідності створення резервного (стабілізаційного) фонду нафти та нафтопродуктів, є балансування ринку нафтопродуктів.

Слід зазначити, що ринок нафтопродуктів в Україні має значний потенціал зростання за умови відповідної корекції ставок акцизного збору. Адже діючі ставки акцизів стимулюють споживання скрапленого газу та дизпалива, які Україна переважно імпортує. Тому встановлення справедливих паливних податків і, як наслідок, збільшення привабливості бензину допоможе значно збільшити обсяги переробки нафти та істотно знизити залежність від імпорту за всіма видами нафтопродуктів.

З огляду на той факт, що згідно з багатьма дослідженнями, світове використання нафти до 2050 р. досягне свого піку, після чого її запаси будуть майже повністю вичерпані [2].

І це при тому, що в XXI столітті відбудеться неминуче зростання світового споживання енергії (при скороченні запасів органічного палива), в першу чергу в країнах, що розвиваються. За прогнозом вчених, світове

споживання кінцевої енергії до кінця XXI століття збільшиться приблизно в 2,5 рази в порівнянні з початком століття [2; 12].

Тому перехід від використання видобувного палива до використання альтернативних джерел енергії в загальносвітовому масштабі представляється нам неминучим і вимагає реалізації в найближчій перспективі. В світі вже відбуваються радикальні зміни в структурі джерел енергопостачання в бік відновлювальних і нетрадиційних джерел енергії. Основним фактором, який визначає ці зміни, є значне зростання світових цін на природний газ, нафту і нафтопродукти та їх вичерпність в середньостроковій перспективі.

Одним з напрямів розвитку альтернативних джерел енергії в Україні може стати утилізація шахтного метану, що, до того ж, дозволить скоротити викиди парникових газів і знизити навантаження на навколишнє середовище. Тобто, виробництво електро- та теплової енергії з промислових газів, таких як шахтний метан, замість вугілля – це скорочення викидів парникових газів і декарбонізація енергетики.

Нажаль, в Україні потенціал цієї енергосировини недооцінений, незважаючи на успішне використання ресурсу в світових практиках, адже за даними експертів, в Україні переробляється тільки 1% шахтного метану [9].

Тому доцільно на державному рівні стимулювати процеси утилізації шахтного метану, який виділяється в гірських виробках при видобутку вугілля в цілях забезпечення безпеки шахтарів шляхом його перетворення в електроенергію і тепло на спеціальних когенераційних установках.

На наш погляд, одним з напрямів удосконалення державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України є зменшення (зведення нанівець) впливу олігархів на прийняття державно-управлінських рішень в цій сфері.

Адже економіка України функціонує не як нормальна ринкова економіка, а як «олігархоміка», тобто спрацьовує її принцип: проблеми і борги державі, а доходи – олігархії.

Тобто «НАЕК «Енергоатом» є державною компанією, яка перебуває в дискримінованому положенні. Адже максимальні преференції отримує саме приватна генерація: вугільна і «зелена» генерація. За виробництво «зеленої» енергетики платять т.зв. «зелений» тариф, який майже на порядок вище, ніж той тариф, за яким здійснюється електроенергія на АЕС. Тому з формальної точки зору, ситуація виглядає начебто логічно – в умовах коронавірусу потрібно усім скоротили виробництво. Але всі проблеми було перекладено на державний «Енергоатом», а виживання приватної генерації, відбувається фактично за рахунок держави. Саме цим і пояснюється безпрецедентна мінімізація виробництва електроенергії на атомних енергоблоках [33].

Держава має дбати, насамперед, про НАЕК, а не про інтереси олігархату, який корумпує державну владу. В іншому випадку, це може мати катастрофічні наслідки для українського паливно-енергетичного комплексу, адже положення НАЕК «Енергоатом» хронічно проблемне. На відміну від НАК «Нафтогаз України», де були проведені реформи і реорганізація, «Енергоатом» – збиткова компанія. Але навіть не тому, що вона не здатна генерувати прибуток – її навмисне тримають в дискримінованому положенні: «Енергоатом» отримує компенсацію за електроенергію АЕС за тарифом 56 коп. за кВт / год., в той час, як приватні вугільні ТЕС отримують в 3 рази більше, окрім того, сонячна і вітрова енергетика отримують набагато вищу компенсацію за «зеленим» тарифом [33].

Тому держава має контролювати будівництво нових сонячних і вітрових електростанцій, щоб підвищити гнучкість енергосистеми і, зокрема, збільшити частку генерації атомними станціями. Окрім того, Верховна Рада України має прийняти закон щодо внесення змін до деяких законів України щодо безпеки використання ядерної енергії, а саме у питанні відновлення державного нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері використання ядерної енергії.

На жаль, в сучасних умовах більшість існуючих проблем зумовлено відсутністю системних законодавчих основ функціонування паливно-

енергетичного комплексу, суб'єкт-об'єктних стосунків в цій сфері, різноспрямованим характером діючих в ПЕК уривчастих норм. Разом з цим, відсутність необхідних законодавчих норм є головною причиною надмірності адміністративного регулювання в ПЕК, яке за відсутністю дієвих механізмів законодавчого обмеження бюрократичного свавілля привело до створення великої кількості суперечливих підзаконних актів.

Законодавче закріплення єдиних цілей, принципів і методів реалізації державної енергетичної політики, на яких повинні ґрунтуватися усі елементи державного регулювання (податкова, цінова, структурна, інвестиційна політика та ін.) повинно стати визначальним чинником формування, з одного боку, стабільних і вигідних умов ведення бізнесу в енергетичному секторі, а з іншої – довгострокової системи захисту інтересів енергетичної безпеки держави і надійного енергозабезпечення економіки і населення країни.

Вкрай необхідним є формування загального енергетичного законодавства України, яке дасть можливість не лише здолати вузькогалузові підходи державного регулювання правовідносин в ПЕК, що проявилися у прийнятті галузевих законів, але і забезпечити системність державною енергетичної політики. Тому розробка загальних норм, що регулюють стосунки в енергетичному секторі, має бути спрямована на реалізацію відповідної моделі розвитку ПЕК, та розробки повноцінної державної енергетичної політики. Тобто енергетичне законодавство вимагає відповідної ревізії існуючих і розроблених проєктів вузькогалузевих нормативно-правових актів.

Енергетичне законодавство України повинне закріпити стабільні, зрозумілі для інвесторів, довгостроково орієнтовані і взаємопов'язані принципи і методи державної енергетичної політики, що зажадає внесення відповідних змін до податкового, цивільного, адміністративного законодавства, що дозволить визначити статус і правовий режим забезпечення реалізації єдиного паливно-енергетичного балансу країни, як основного інструменту формування та реалізації державної політики в

паливно-енергетичному комплексі.

Важливим напрямом удосконалення державного регулювання є розвиток паливно-енергетичного комплексу на регіональному рівні.

Стійке задоволення внутрішнього попиту на енергетичні ресурси високої якості за стабільними і прийнятними для користувачів цінами, вимагає проведення політики розвитку прозорих регіональних енергетичних ринків з високим рівнем конкуренції і справедливими принципами організації торгівлі. Незбалансованість умов забезпечення енергетичними ресурсами регіонів України і територіальне відособлення внутрішніх енергетичних ринків в перспективі є основними загрозами енергетичної безпеки країни.

Тому, з позиції системного підходу, єдність економічного простору в паливно-енергетичному комплексі може бути забезпечена тільки за умови забезпечення рівного доступу до енергетичних ресурсів усіх регіонів країни, незалежно від міри їх природною забезпеченості мінеральною сировиною і структури розміщення продуктивних сил, що фактично склалася, в енергетичному секторі.

Тобто найважливішою умовою збалансованого розвитку ПЕК є забезпечення єдності цілей і методів державної енергетичної політики на державному, регіональному і місцевому рівнях. Саме податкова, бюджетна, торгова політика будуть основними інструментами стимулювання залучення інвестицій в модернізацію і розвиток національного енергетичного сектора, формування ефективних внутрішніх енергетичних ринків.

Державне регулювання розвитку ПЕК повинна враховувати регіональні особливості в цілях прискореного розвитку енергетичного сектору і обслуговуючої його інфраструктури в регіонах з нереалізованим потенціалом для такого розвитку. Слід розробити підходи до удосконалення правових і організаційних механізмів державного регулювання з реалізації перспективної політики розвитку регіональної енергетики, заснованої на принципах підвищення сприяння податкового, тарифного і торгового режиму

ведення енергетичного бізнесу в регіонах, стимулюючого будівництво нових об'єктів видобутку (виробництва) і транспортування енергоресурсів, розвиток збутової мережі. На законодавчому рівні необхідно затвердити стандарти регіональної політики з залучення інвестицій в енергетичний сектор.

Зрештою, державна регіональна політика розвитку ПЕК має бути орієнтована на перспективне збільшення доходів регіональних бюджетів в середньо- і довгостроковій перспективі, забезпечення зростання зайнятості і доходів населення. Відносно кожного з регіонів важливо розробити індивідуальні плани підвищення їх забезпечення енергетичними ресурсами. Реалізація системних заходів регіональною політикою розвитку ПЕК дозволить впродовж найближчих років ліквідувати основні територіальні і адміністративні обмеження розвитку єдиного енергетичного ринку, сформувані прозорі і справедливі правила гри розвитку паливно-енергетичного комплексу країни.

Однією з найважливіших проблем розвитку ПЕК України, що істотно впливає на рівень її енергетичної безпеки в сучасних умовах є нераціональна структура паливно-енергетичного балансу. Паливно-енергетичний баланс визначається як кількісну відповідність (рівність) за певний інтервал часу між витратою і приходом енергії і палива усіх видів, включаючи, при необхідності, зміну запасів паливно-енергетичних ресурсів. Раціональна структура паливно-енергетичного балансу є результатом оптимізаційного розвитку енергетичних підприємств, визначається видами паливно-енергетичних ресурсів і стадіями енергетичного потоку (видобуток, переробка, переробка, транспортування, зберігання, використання ПЕР).

Тому це вимагає відповідного удосконалення паливно-енергетичний баланс України у таких напрямках:

1. Розвиток власної паливно-сировинної бази з метою забезпечення споживачів, підприємств ПЕК первинними енергоресурсами для зменшення їх ввезення з інших країн.

2. Проведення активної енергоефективної політики в сферах виробництва, транспортування, розподілу і споживання паливно-енергетичних ресурсів з метою зниження питомої енергоемності промисловості, сільського господарства, послуг в соціально-побутовій сфері тощо.

3. Раціоналізація паливно-енергетичного балансу на основі визначення економічної ефективності використання різних видів первинних і вторинних енергоресурсів в галузях економіки, розробки способів і засобів взаємозамінюваності окремих видів енергетичних ресурсів і залучення нетрадиційних та поновлюваних видів енергії.

Отже, основними результатами удосконалення існуючих механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України мають стати: підвищення рівня енергетичної безпеки держави та зменшення рівня її енергетичної залежності від імпорту енергоресурсів; зниження енергоемності ВВП та підвищення ефективності використання енергоресурсів шляхом розробки та реалізації програм енергоефективності та енергозбереження не тільки в паливно-енергетичному комплексі, а й в усіх галузях та сферах суспільного життя; збільшення використання альтернативних та відновлюваних джерел енергії та зменшення питомої ваги викопної енергії в загальному паливно-енергетичному балансі держави; забезпечення екологізації національної енергетики з метою захисту довкілля та запобігання глобальним кліматичним змінам, як необхідної складової не тільки розвитку паливно-енергетичного комплексу, а й сталого розвитку України в довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та обґрунтовано напрями удосконалення державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України, що дало змогу сформулювати такі висновки й пропозиції.

1. Узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності та змісту державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу, яке має базуватися на принципах: законності; прозорості та прогнозованості; цілісності ПЕК; узгодження інтересів держави, господарюючих суб'єктів, населення; оптимізації виробничої і галузевої структури ПЕК; економічної обґрунтованості; соціальної відповідальності; безпечності та екологічності, стимулювати створення належних умов для видобутку, виробництва, постачання, транспортування, зберігання, передачі, споживання, охорони (захисту) всіх видів енергоресурсів, з метою забезпечення сталого, збалансованого та інноваційного розвитку галузей та сфер паливно-енергетичного комплексу та енергетичної системи в цілому, забезпечення національної енергетичної безпеки, соціально-економічного розвитку країни на екологічних засадах та підвищення рівня життя населення.

2. Виявлено особливості державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу в зарубіжних країнах, які полягають в тому, що в розвинутих країнах світу розвиток галузей паливно-енергетичного комплексу відбувається за рахунок комплексної державної підтримки, створення сприятливих інституційних умов, надання фінансово-економічної та організаційно-адміністративної допомоги з метою забезпечення національної енергетичної безпеки та інтеграції у глобальні енергетичні ринки. Головними тенденціями сучасного розвитку паливно-енергетичного комплексу провідних країн світу є: розвиток партнерських відносин між державою та приватним сектором (публічно-приватне партнерство), лібералізація,

обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції, в тому числі через приватизацію енергетичних об'єктів.

3. Охарактеризовано сучасний стан розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні та визначено, що рівень енергетичної безпеки країни недостатній. Встановлено, що виробництво енергії за часів незалежності України має тенденцію до постійного скорочення, в результаті чого обсяги виробництва первинної енергії за видами зменшилися більш, як удвічі. Рівень забезпечення країни власними енергетичними ресурсами складає біля 60%, однак в умовах російської військової агресії проти України цей рівень знижується. Сучасний стан розвитку паливно-енергетичного комплексу України характеризується: масовим знищенням енергетичних потужностей внаслідок воєнних дій; зниженням потужності атомних електростанцій через зношеність реакторів, високим рівнем зносу електромереж, рекордно низькими запасами вугілля, значною кількістю знищених та виведених у аварійний ремонт енергоблоків теплових електростанцій.

4. Визначено проблеми та суперечності державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України в сучасних умовах, а саме: непрозорість та низька ефективність державної політики в сфері приватизації енергетичних об'єктів; несприятливий інвестиційний клімат в енергетичній сфері; існуючі виклики національного та глобального характеру (російська військова агресія проти України, корупція, вплив олігархату на державну енергетичну політику, значний рівень тінізації паливно-енергетичного комплексу), що призвело до сповільнення модернізаційних реформ, значного ускладнення реалізації нових енергетичних проєктів, порушення гарантій прав власності та інвестиційних зобов'язань. Це свідчить про недосконалість існуючих механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України, підвищення ефективності та результативності яких сприятиме подоланню кризи, сталому розвитку ПЕК та забезпеченню необхідного рівня енергетичної безпеки держави в умовах воєнного стану.

5. Обґрунтовано концептуальні засади стратегії формування та реалізації державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу України, яка має бути комплексною, багатоваріантною, гнучкою та враховувати політико-інтеграційні, військово-безпекові, соціально-економічні, техніко-технологічні, регіональні, еколого-кліматичні фактори, інші обмеження та виклики, що сприятиме подальшому сталому розвитку ПЕК. Стратегія державного регулювання розвитку паливно-енергетичного комплексу України має адекватно відобразити, як сучасний рівень його розвитку, так і досягнення стратегічних цілей у довгостроковій перспективі, враховувати сучасні глобальні виклики, особливості європейської інтеграції, передбачати перехід до сталого розвитку паливно-енергетичного комплексу з поступовим забезпеченням спочатку енергетичної безпеки держави, а в подальшому – утвердження України в ролі провідної енергетичної держави світу, що є запорукою сталого розвитку країни та забезпечення державного суверенітету.

6. Визначено напрями удосконалення механізмів державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні, а саме: прийняття пакету законопроектів відповідно до Угоди про асоціацію України з ЄС; повернення боргів за зеленим тарифом інвесторам відновлюваної генерації; державне стимулювання інвестиційно-інноваційного розвитку ПЕК через пільгове кредитування, бюджетне фінансування, компенсацію кредитних ставок та капітальних вкладень при спорудженні енергооб'єктів; забезпечення надійної роботи галузей ПЕК в умовах викликів військового характеру та обмежень воєнного стану в країні; прогнозоване, зрозуміле та адекватне застосування державного нагляду та контролю в галузях ПЕК; підвищення енергоефективності та енергозбереження в усіх сферах економіки та суспільного життя; подальша інтеграції галузей та сфер паливно-енергетичного комплексу до європейського енергетичного ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабець І. Забезпечення енергетичної безпеки України в умовах геополітичних трансформацій. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 132, 2017. С. 126-137.
2. Бакуменко В. Д. Державна політика. Енцикл. Держ. упр. : у 8 т./наук.-ред.колегія : Ю. В. Ковбасюк [та ін.]; Нац. Акад.. держ. упр. При Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т.4 : Галузеве управління. С. 122–123.
3. Бар'яхтар В., Кухар В., Пальшин Г. Енергетика України у контексті загальносвітових тенденцій // Вісн. НАН України. 2000. № 7. С. 14–26.
4. Биркович Т.І. Регулювання розвитку енергетики України: інноваційні технології, механізми, стратегії та інструменти реалізації державної політики / Т.І. Биркович. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 614 с.
5. Борщук Є.М., Скоробогатий Я.П. Глобальна енергетична проблема і економічний розвиток // Торгівля, комерція, підприємництво: Зб. наук. ст. Львів, 1998. Вип. 1. С. 5–8.
6. Воїнов І.П. Особливості структури паливно-енергетичного балансу енергетики України //Енергетика та електрифікація, № 2. 2006. С. 2-4.
7. Гайдук В. Розвиток паливно-енергетичного комплексу України як основи її економічної безпеки. Економіка України. 2001. № 5. С. 4-7.
8. Гальцова О.Л. Напрями вирішення основних проблем в енергетичній галузі України: інструменти державного регулювання. URL: <http://global-national.in.ua/vipusk-1-2014/741-galtsova-o-l-napryami-virishennya-osnovnikh-problem-v-energetichnij-galuzi-ukrajini-instrumenti-derzhavnogo-regulyuvannya>.
9. Гончар М., Жук С., Чубик А. Енергетична безпека в Чорноморському регіоні: стан, проблеми. Національна безпека і оборона. №4-5, 2011. С. 59-71.
10. Гудима О. Енергетична незалежність України в контексті

національної безпеки. Львів: ЛКО НРУ, 1998. С. 7.

11. Дейнека А. Реструктуризація ТЕК України // Бізнес-Інформ. 1999. № 1–2. С.109–118.

12. Державне управління : словник-довідник / [уклад. В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князєв та ін.] / За заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.

13. До кінця року половина енергоблоків українських АЕС працюватимуть на американському паливі – «Енергоатом». URL: <https://hromadske.ua/posts/do-kincy-a-roku-polovina-energoblokov-ukrayinskih-aes-pracyuvatimut-na-amerikanskomu-palivi-energoatom>.

14. Електроенергія для населення: платити більше заради «зелених» тарифів готові менше 10% українців. URL: <http://budport.com.ua/news/18252-elektroenergiya-dlya-naseleniya-platit-bolshe-radi-zelenyh-tarifov-gotovy-menshe-10-ukrainsev>.

15. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. Кн. 5 : Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі / Т. О. Бурячок, З. Ю. Буцьо, Г. Б. Варламов, С. В. Дубовської, В. А. Жовтянський; Наук. ред. В. Н. Клименко, Ю. О. Ландау, І. Я. Сігал. 2013. 390 с.

16. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку / Ковалко М.П., Кухар В.П., Шидловський А.К. та ін. К., 1998. 159 с.

17. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р). URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245239564&cat_id=245239555.

18. Енергетичне співтовариство: Україна готова повністю інтегруватися з газовими ринками ЄС. URL: <https://kosatka.media/uk/category/gaz/news/energeticheskoe-soobshchestvo-ukraina-gotova-polnostyu-integrirovatsya-s-gazovymi-rynkami-es>.

19. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

20. Євдокімов В. А. Сутність і структура механізмів державного регулювання електроенергетичного сектору в Україні. Вісник Академії митної служби України. 2015. № 1 (12). С. 32–36.

21. Забезпечення енергетичної безпеки України / Рада національної безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки. К.: НППМБ, 2003. 264 с.

22. Закон України «Про газ (метан) вугільних родовищ». URL.: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1392-17>.

23. Закон України «Про електроенергетику» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 1, ст. 1). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>.

24. Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 52, ст.526) (із змінами, внесеними згідно із Законом № 5460-VI від 16.10.2012, ВВР, 2014, № 2-3, ст.41). URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-16#Text>.

25. Зануда А. Зупинені АЕС і шахти, погрози судами через «зелений тариф». Що відбувається в енергетиці. URL.: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52490206?xtor>.

26. Ляш О.І. Засади державного регулювання в енергетичній сфері України. URL.: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2014-5_0-pages-43_47.pdf.

27. Кобилянська Л.М. Особливості формування спільної енергетичної політики країн Європейського Союзу. URL.: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/04.pdf>.

28. Коваленко О. Стан та перспективи розвитку паливно-енергетичного комплексу в Україні. Галицький економічний вісник, Том 48, № 1, 2015. С.

18-25.

29. Ковалко М.П., Денисюк С.П. Енергетична безпека – складова національної безпеки України / НАН України. Державтогазпром України. К., 1997. 90 с.

30. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. зі змін., внесен. Законом України від 8 груд. 2004 р.: Офіц. текстзі змін. станом на 1 січ. 2006 р. / Мін-во юстиції України. К.: Мін-во юстиції, 2006. 126 с.

31. Концепція «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/34424.html>.

32. Коробко Б. Концепція стратегії довгострокового розвитку паливно-енергетичного комплексу України. URL: <http://www.kar.net/~res-ua>.

33. Круглов В.В. Розвиток альтернативної енергетики з використанням механізмів державно-приватного партнерства. Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2015. Вип. 3 (50). С. 33 – 40.

34. Майстро С.В., Волошин О.Л. Концептуальні засади стратегії державного регулювання та перспективи розвитку альтернативної енергетики в Україні. Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2015. Вип. 3 (50). С. 133 – 140.

35. Маляренко В.А. Енергетика, довкілля, енергозбереження. Харків: Рубікон. 2004. 254 с.

36. Моніторинг реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року. URL: oe.cd/energy-sector-reform-ukraine.

37. Огляд енергетичного сектору України: інституції, управління та політичні засади. URL: oe.cd/energy-sector-reform-ukraine.

38. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття; під заг. ред. А. К. Шидловського, М. П. Ковалка. К.: Українські енциклопедичні знання. 2001. 398 с.

39. Паливно–енергетичний комплекс України / Шидловський А.К.,

Удод Є.І., Васько П.Ф. та ін. К.: Всеукр. енерг. ком., 2000. 47 с.

40. ПЕК України: шляхи розвитку // Вісн. податкової служби України. 1999. № 12. С. 41–44.

41. Перебийніс В. Структурні елементи реформи енергетики та міжсекторальні зв'язки. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/strukturni_elementi_gts.pdf.

42. Перфілова О.Є. Проблеми диверсифікації видів і ринків енергоносіїв в контексті забезпечення енергетичної безпеки України. Актуальні проблеми економіки, № 2, 2010. С. 40-48.

43. Про енергозбереження: Закон України від 1 лип. 1994 р. №74/94-ВР (зі змінами). URL: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F94-%E2%F0&p.

44. Реформа вугільної галузі буде проходити поступово і виважено, Ольга Буславець. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/reforma-vugilnoyi-galuzi-bude-prohoditi-postupovo-i-vivazhenno-olga-buslavec>.

45. Рябцев Г. Проблеми і перспективи створення в Україні нафтових резервів. URL: http://enref.org/wp-content/uploads/2017/10/oil_reserves.pdf.

46. Рябцев Г.Л. Державне управління у сфері паливно-енергетичного комплексу : навч. посіб. К. : НАДУ, 2013. 48 с.

47. Світалка В.П. Проблеми забезпечення енергетичної безпеки національної економіки України. Вісник Донецького університету, Сер. В: Економіка і право, вип. 2, 2007. С. 81-87.

48. Семанишина А.В. Управління ризиками в умовах реформування енергетичної галузі України. Сталий розвиток енергетики, 2013. С. 100-106.

49. Сідоров В.І. Оцінювання енергетичної безпеки країни: основні підходи та виміри / В.І. Сідоров, О.В.Азаренкова. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент, Вип. 19, 2016. С. 11-14.

50. Слупський Б.В. Основні моделі ринків електроенергетики та особливості їх державного регулювання: порівняльний аналіз. Державне

управління та місцеве самоврядування, Вип. 3, 2009. С. 1-7.

51. Соловей О.Л. Організація і функціонування європейського ринку електричної енергії: досвід, перспективи, інновації / О.Л. Соловей. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Випуск 15, 2010. С. 370-380.

52. Тарнавский В. Европейские модели для газового рынка Украины. ТЭЖ, № 12, 2008. С. 64–67.

53. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>.

54. Указ Президента України №874/2019 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 грудня 2019 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8742019-30769>.

55. Указ Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825?fbclid=IwAR0yINFdPa3CiGUmWs0ZJEnsk5w3G7VhM_uluvh4eTxfSkuTlsQKmq-45YU.

56. Українці найбільше заплатять по RAB-тарифам обленерго Ахметова – 3 мільярди гривень. URL: <https://nashigroshi.org/2021/01/18/ukraintsi-naybil-she-zaplattiat-po-rab-taryfam-oblenerho-akhmetova-3-mil-iardy-hryven/>.

57. Україна і Данія розпочнуть новий етап співпраці в енергетиці у 2021 році. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245498474.

58. Ульянченко Ю. О. Державна політика в галузі енергоефективності та енергозбереження як стратегічний напрямок розвитку України. Державне будівництво. № 2. 2020. doi: 10.34213/db.20.02.12. URL: <http://db.journal.kharkiv.ua/index.php/db/issue/current>.

59. У якій сфері, на вашу думку, досягнуто найбільшого прогресу реформ в енергетиці за різними секторами. URL:

http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/poll/popup_poll_result?question=245306758.

60. Формування та використання стратегічних запасів паливно-енергетичних ресурсів у зарубіжних країнах. URL: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/1.-Formuvannya-strategichnyh-zapasiv.pdf>.

61. Франчук І.А. Аналіз структури ринків електроенергії, диференційованих за видами діяльності і напрямками розвитку їх державного регулювання. Економіка та держава, № 1(73), 2009. С. 76-79.

62. Цапко-Піддубна О.І. Аналіз механізмів реалізації політики енергоефективності. Науковий вісн. НЛТУ України. 2009. Вип. 19 (11). С. 300-311.

63. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsilirozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

64. Чемерис А.О. Державне регулювання використання паливно-енергетичних матеріальних та виробничих ресурсів. К., 1997. 74 с.

65. Чукаєва І. Особливості досягнення Україною енергетичної безпеки // Віче. 2001. № 4. С.64–73.

66. Чухрай Н.І., Крикавський Є.В. Інноваційні технології та енергетична безпека. Енергетика: економіка, технології, екологія, 4, 2001. С.24-28.

67. Шевченко В. Використання енергозберігаючих технологій в країнах ЄС: досвід для України. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/262/>.

68. Шевченко В. І. Енергетика України: який шлях обрати, щоб вижити? (Незалежне дослідження електроенергетики). К.: Просвіта, 1999. 186 с.

69. Шостак Л., Дікарев О. Енергозабезпечення України у міжнародних економічних відносинах. Економіка України, 11, 2007. С. 81–88.

70. Щодо кризової ситуації в паливно-енергетичному комплексі України. URL: <https://uaea.com.ua/crisis-pek>.